

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1988

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
MAJ 1989

DANMARKS
PÆDAGOGISKE
BIBLIOTEK

ASKOV LÆRLINGE

ÅRSSKRIFT 1988

UDGIVET AF
ASKOV HØJSKOLES ELEVFORENING
MAJ 1989

ASKOV
LÆRLINGE

Omslaget tegnet af *Hans Chr. Høier*

Fra folk til almue

Forvandlingen af almuen til et folk – et folk af oplyste, myndige og aktivt engagerede borgere – var, som det ofte er blevet sagt, det perspektiv, der forenede de folkelige strømninger i Danmark i folkelighedens storhedstid i slutningen af forrige århundrede.

I dag er retningen modsat. Den bevægelse henimod en folkelig kultur, som var en virkning ikke bare af grundtviganismen og højskolebevægelsen m.m., men også af arbejderbevægelsen fra 1870'erne til langt op i dette århundrede, er standset, og udviklingen går mod dannelsen af en ny almue – ikke bare herhjemme, hvor folkeligheden blomstrede engang, men også i verden omkring os.

Samtidig – og det er det paradoksale i situationen – har der aldrig været mere brug for det folkelige – som Grundtvig forstod det – end netop nu.

For vi lever i en tid, hvor mange store og indlysende folkelige opgaver trænger sig på, og hvor adskillige langt ind i de kredse, som tidligere stod uforstående over for talen om det folkelige, erkender, at der er sådanne opgaver.

I dag melder sig spørgsmål efter spørgsmål af dybt alvorlig karakter, som ingen videnskab har svaret på. Man nedsætter etiske råd, som vi har fået det i Danmark til at rådgive lovgivningsmagten og stimulere den almindelige, offentlige – d.v.s. folkelige – opmærksomhed og debat.

Mere og mere påtrængende rejser sig også i vor tid spørgsmålet om sammenhæng eller – med et måske lidt for stort ord – helhed. Følelsen af at leve i et samfund, hvor det trods den voksende informationsmængde dog synes stadig vanskeligere at holde sig informeret, er udbredt. Det fornemmes som stadig vanskeligere at tænke og handle med overblik og perspektiv.

Aldrig har det været mere indlysende rigtigt, end det er i

dag, hvad Grundtvig dengang sagde om den folkelige samtales nødvendighed. I virkeligheden var han med disse tanker langt forud for sin tid. I vor tid måtte man genopfinde dem, hvis man ikke kendte dem.

Det er da også, hvad der i vidt omfang sker blandt filosoffer og sociologer rundt om i verden. Grundtvigs tanker var jo revolutionerende derved, at de radikalt brød med den opfattelse af folkeoplysning, der allerede var kendt, og som havde rod i oplysningstiden. Ifølge den måtte folkeoplysning bestå i udbredelsen af videnskabens resultater i populær form. Videnskaben var autoriteten som førhen kirken. Hvad Grundtvig ville, var derimod at bringe tingene frem i lyset til folkelig debat inden for den ramme, som førende samfundsfilosoffer nu kalder »livsverdenen«. Dette betød intet mindre end at videnskaben fik en instans ved sin side. Folkeoplysningen var ikke længere bare en budbringer og formidler, men også en vurderende instans i forhold til videnskaben, ikke til videnskaben qua videnskab, men videnskaben i dens forhold til livet.

Men vender man sig derefter til de faktiske realiteter, er billedet unægteligt et helt andet. Samfundsmæssigt og politisk desengagement og manglende tro på, at det nytter at engagere sig og tænke selv, er fremherskende træk i tiden, som derved virkelig er meget forskellig fra den periode i det 19. århundrede, hvor folkehøjskolen blev til – og folkestyret – og troen på friheden og en lysere fremtid.

I dag står fremtiden snarere som noget uhyre uklart – eller måske direkte faretruende – ikke noget tillokkende og løfterigt som for hundrede år siden. »Fremad efter livets kranse, tid har vi ej til at standse«, det gav mening på Høstrups tid. Mange ville nok i dag, hvis de skulle være helt ærlige, foretrække at standse op et øjeblik, sænke farten. – Skønt tidens løsen er stadig mere tempo, stadig mere effektivitet, produktivitet og rationalitet.

Men hvem siger, man skal være ærlig? Hvorfor ikke bare lade »som om«. Det nytter alligevel ikke. Og hvem er overhovedet i stand til at skelne mellem virkeligt og uvirkeligt?

Det er den mentalitet, der breder sig. Og derfor får tingene lov til at udvikle sig på en måde, som mange inderst inde frygter – men dog også tilslutter sig som den eneste tidssvarende og realistiske.

Der er i dag vendt op og ned på, hvad der fornemmes som virkeligt, siger moderne kulturfilosoffer. Indtil 1960'erne dominerede historien som »den stærke tid«. Hvad der foregik i samfundet og i den store verden, blev oplevet som betydningsfuldt og væsentligt. Ikke sådan at forstå, at det private og nære var betydningsløst, men man vidste, at det ene afhæng af det andet. I dag er det nære blevet den egentlige virkelighed, samfund og historie derimod noget fjernt og uvedkommende, d.v.s. hele den virkelighedssfære, som omfattes af Grundtvigs begreb om den folkelige samtale og et myndigt folk. Uanset hvor meget der end er brug for folkelig oplysning, så er der ikke rigtig nogen begejstring for sagen eller tro på den alligevel.

Folk tror ikke længere på oplysning, men grunden behøver ikke at være den, at folket er forført og først skal bevidstgøres, som man sagde for 15 år siden. Nej, masserne er ikke manipuleret, de ønsker bare ikke at blive det, siger den franske filosof Jean Baudrillard. Folket har bevidst valgt at leve hinsides det politiske og historien.

Ingen budskaber eller henvendelser besvares, alt forsvinder i noget der ligner, hvad astronomerne kalder et »sort hul«. Politik har allerede længe haft karakter af underholdning og skuespil. »Valgspillet« præsenteres på skærmen, som var det en landskamp, og ingen tror, at det altsammen har nogen reel indflydelse på tingenes gang.

I USA har man valgt en ny præsident, men meningsmålinger viser samtidig, at et overvældende flertal alligevel ikke tror, at han vil holde sine valgløfter. – Men hvem vil det? Om man har den ene eller den anden regering, kan stort set komme ud på et. Det er som om, der ikke rigtig er noget, der hedder politik mere. Det interesserer ikke. Folk forlader i stort tal de politiske foreninger. Så vidt vides er der i dag flere medlemmer i Danmarks Naturfredningsforening end i samtlige politiske partier til sammen. At forestille sig, at en

fælles kampagne fra partiernes side i stil med reklamens og erhvervslivets kampagnefremstød skulle kunne ændre noget ved dette forhold, er vist mere end naivt.

Det nytter intet at appellere til folket, hævder Baudrillard. Alle budskaber vil »implodere« i det, d.v.s. forsvinde. Det tavse flertal drives af det modsatte af enhver bevidstgørelse. Det har ingen mening, vil ikke have nogen mening. Det er ikke kritisk, men har blot intet at sige. Folkets brede flertal tror ikke mere på partier, organisationer, organiserede bevægelser eller politisk kamp. Massen tier som dyrene. Deri består kraften i dens negativitet.

Folk *vil* ikke oplyses, i hvert fald ikke om samfundet. Med det private og personlige liv og kroppens og sjælens pleje forholder det sig jo anderledes. Samfundet derimod har tabt ikke bare i rationalitet, men også i realitet, også fordi produktionen er blevet noget stadig mere tvetydigt. Vigtigere end produktionen af fornødenheder er i dag produktionen af behov og efterspørgsel. Hvad det kommer an på, er i stadig mindre grad en vares brugsværdi. Det afgørende er »fascinationsværdien«, ikke hvad tingen er, men hvad den regnes for.

Dette medvirker til at ændre mentaliteten i hele samfundet. Det bliver succes, der tæller, frem for personlig ægthed. At efterlyse personligheder i gammeldags forstand i vore dages samfund og i det politiske liv er derfor ganske meningsløst. Dette begreb hører ikke hjemme her, hvor alt først og fremmest vurderes efter, hvad det »synes at være«, og hvor de traditionelle vurderinger sandt eller falsk, ægte eller uægte, virkeligt eller uvirkeligt, er ved at have mistet deres gyldighed.

Det politiske har allerede længe haft karakter af en slags skuespil på privatlivets skærm, hvor det fordøjes som anden underholdning. »Valgspillet« bliver en slags TV-leg – og præ-senteres, som var det en landskamp, det drejede sig om.

Politikerne må – mere eller mindre modstæbende – tilpasse sig dette mønster, spille deres roller og gøre sig gældende på markedet, det store efterhånden altomfattende marked, hvor alt er til salg – næsten alt – også folket og nationen.

Vi er tydeligvis kommet længere bort fra den forståelse af

det folkelige, som kommer til udtryk i Grundtvigs højskole-skrifter fra 1830'erne. Hvad folkelig dannelse er«, hedder det her, kan man få den tydeligste forestilling om, når man spørger, hvad medlemmerne af det folkelige statsråd behøver for at være deres stilling voksne og deres særlige hverv mægtige.

De må være folket lig, folke-lige, d.v.s. kende folket, dets natur og tankegang, historien og modersmålet – herunder også poesien, for alt nyt melder sig først poetisk. De må have styrke i modersmålet, kunne udtrykke sig mundtligt med liv og lethed. Og de må være godt underrettet om landets tilstand samt have sans for andet end deres egen fordel, vide hvad der tjener hele samfundets ve og vel.

Men er det overhovedet nogen realitet længere, alt dette med samfundet, historien, folket og *folkestyret*? Om noget nyt parti i dag ville kalde sig »folkeparti«, er vel tvivlsomt. Der er ingen appel i det ord. Med »det *folkelige*« forbinder man i dag først og fremmest – eller udelukkende – lokale initiativer og slet ikke det, der forbinder befolkningsgrupperne og lokal-samfundene, hvad Grundtvig jo mente, når han talte om »det folkelige«. Det almene og samlende er ikke i kurs, hverken når det gælder *folkestyret*, *folkekirken*, *folkeskolen* eller *folkehøjskolen*.

Vi befinder os allerede, i hvert fald delvis, i »subkultursamfundet« – eller »nichesamfundet«, hvor samfundet fortøner sig i det uvirkelige, og de »nære samfund« bliver hele virkeligheden. Dertil svarer den ændrede – og indsnævrede – betydning af udtrykket »det folkelige«, som desværre kom til at præge både det såkaldte 10-punktsprogram om forsøgsvirksomhed inden for folkeoplysningen og 7-punktsprogrammet vedrørende folkeskoleområdet, og som også synes at skulle blive bestemmende for den kommende lovgivning om folkeoplysning.

Det, »der kommer nedefra«, siger man, er det folkelige, men der kommer jo så meget både »nedefra« og »oppefra«. Men intet kan i sig selv være kvalificeret ved, at det kommer »nedefra« – eller diskvalificeret ved at komme »oppefra«. Det

folkelige er derimod mødet mellem det, der kommer nedefra, og det, der kommer ovenfra, i samtalen om, hvad der af det altsammen kan være til gavn og glæde for hele samfundet.

Der er i øvrigt til alle tider kommet noget »nedefra«, også før nogen fandt på at tale om folkeoplysning. Folkekultur har man kunnet finde overalt og til alle tider, ikke mindst i samfund, hvor der findes en almue, d.v.s. hvor folket lever sit eget liv og i forhold til samfundet og »udviklingen« kun spiller rollen som tilskuer. Derfor brød Grundtvig sig heller ikke om det tyske ord »volkstümlich«. Det var noget andet, han ville udtrykke med talen om det folkelige.

Dette være ikke sagt for at nedvurdere betydningen af de nære sammenhænge eller initiativer i lokalsamfundet, i særdeleshed ikke hvor sådanne initiativer rækker ud over det lokale. Der er mange eksempler på, at en almen bevidsthed om en bestemt sag er skabt af grupper eller bevægelser, der har haft stædighed nok til at blive ved at føre sagen frem trods officiel afvisning eller latterliggørelse. Takket være sådanne grupper og bevægelser får folkeligheden og oplysningen – i disse ords mest omfattende og positive forstand – dog undertiden en chance.

Men et er sådanne ægte folkelige initiativer »nedefra«, noget ganske andet er dyrkelsen »oppefra« af det, der kommer »nedefra« – sådan i al almindelighed. Denne leflen for det lokale harmonerer alt for godt med de interesser af økonomisk eller teknologisk art, som behersker samfundet, og som ikke gerne ser for megen folkelig indblanding i, hvad der foregår på det overordnede plan, nationalt og internationalt.

Vi befinder os i en kultur, der »imploderer«, d.v.s. styrter sammen, hævder bl.a. Baudrillard, med et udtryk lånt fra astronomien. Implosion er det modsatte af eksplosion.

Hvad der bryder sammen, er imidlertid ikke bare noget på overfladen, men noget mere fundamentalt. Det er, skal man tro Baudrillard og andre postmodernister, intet mindre end modernitetens grundlæggende myte, den store fortælling om menneskehedens frigørelse – fra fattigdom, nød, uvidenhed og undertrykkelse i kraft af videnskab, teknologi og kritisk

filosofi gennem en frigørelsesproces, hvis endemål skulle være en fremtidig frigjort kosmopolitisk menneskehed af selvstændige og oplyste borgere.

Denne fortælling er myten bag den franske revolution, bag den almindelige tro på udviklingen og videnskaben, og den er grundmotivet i de store politiske ideologier, liberalismen såvel som marxismen og i alle de forskellige samfundstyper, man har opereret med: det borgerlige samfund, industrisamfundet, det postindustrielle samfund, informationssamfundet o.s.v. Det er altsammen variationer af den samme »store fortælling«, eller med Habermas's udtryk »det moderne projekt«. »Die Aufklärung«, kalder man det også, altså »oplysningen«. Det lader sig ikke rigtig sige på dansk, hvilket ikke er tilfældigt. Det skyldes bl.a. konkurrencen fra vor egen, hjemmegroede folkelige tradition, som dog i det meste af dette århundrede har været hårdt trængt af en samfundsudvikling, der mere skyldes »oplysningen«, og som altså efter nogles opfattelse nu truer med at ende i almindeligt sammenbrud.

Der var en ensidighed indbygget i »det moderne projekt« helt fra begyndelsen af og den blev stadig mere og mere udtalt. Jo mere man forsøgte at underlægge sig verden for menneskets skyld, desto mere blev verden borte for menneskene, og jo bedre man søgte at indrette fællesskabet mellem menneskene, desto mere forsvandt også fællesskabet. – Fordi det frie menneske mere og mere blev forvekslet med det suveræne menneske, det over alt svævende, sig selv udfoldende og frit disponerende menneske. Det er det ømme punkt. Man kunne også sige: tabet af objektet, af det andet, af de andre, af genstanden, den anden part. Det er heri, man skal søge den dybere forklaring på mange af de vanskeligheder, det moderne samfund er løbet ind i. De er nærmest logiske konsekvenser af dette menneskesyn.

Vi befinder os i en tradition, der som sit overordnede mål har menneskets frigørelse, men der er nu engang forskel på frigørelse *i* naturen, under hensyntagen til naturen, og frigørelse *fra* naturen, og der er forskel på at stræbe efter frihed *i* historien og at ville emancipere sig *fra* historien, hæve sig op over alle bindinger og sammenhænge.

I dag er så hele denne frigørelsehistorie endt i en udbredt følelse af absolut afmægtighed, i en oplysnings- og kulturkrise, der præger hele Vesteuropa. Dette er også en del af sandheden om »Det indre Marked«.

Den subjektive fornuft, det selvstændiggjorte og bevidstgjorte menneske, der kan styre udviklingen og bringe orden i tingene, tror ingen længere for alvor på. Vi tror i virkeligheden ikke længere på det almægtige subjekt og frigørelsen. Og mange af dem, der gik i spidsen i 60'erne, er rede til at indgå på de mest skamløse kompromiser med nødvendigheden – eller tilfældigheden, eller hvad man nu tror det er, der regerer. Hvad er der da andet end at erkende vor lidenhed og afmagt og søge lykken i de nære ting og give os skæbnen og stjernemagterne i vold?

Nietzsche, en af dem der tidligst – allerede omkring 1880 – diagnosticerede den krise, der var på vej. Men i virkeligheden kunne han ikke selv nogen anden vej. Og det samme gælder mange andre, som siden lod sig anfægte af det samme spørgsmål: Er der overhovedet nogen oplysning mulig, som ikke, når man ser nærmere til, viser sig at være et redskab for interesser, d.v.s. for subjektet? – I en eller anden forstand, individuelt eller kollektivt. Dette var også problemstillingen for den såkaldte ældre Frankfurterskole, som i 60'erne blev kendt viden om som ophavsmænd bag studenteraktivismen, en rolle, de – bortset fra Marcuse – ikke selv ønskede at påtage sig. I virkeligheden endte de i dyb pessimisme. Der går en linie fra Nietzsche over Horkheimer og Adorno frem til helt moderne kritikere af oplysningens myte som franskmanden Lyotard.

Skal man forholde sig til Grundtvig i dag, gælder det efter min opfattelse frem for alt om at forstå, at i ham møder vi en tidlig kritiker af troen på de store fortællinger. Han ville nuancere talen om frigørelse, et ord, som han i øvrigt helst ikke brugte, skønt han med oplysningstiden delte både troen på friheden og håbet for fremtiden. Men han var overbevist om, at overvandt man ikke den blot subjektive fornuft, den kun interessestyrede oplysning, så ville hele oplysningsvær-

ket ende i selvødelæggelse ligesom den store franske revolution. Grundtvig lod sig aldrig rive med af den frihedsrus, der gik over Europa i 1830'erne og 40'erne. Tværtimod, han var altid noget ængstelig for, hvor det altsammen kunne føre hen, ikke fordi han ikke undte menneskene friheden, men fordi han var bange for, at de ikke ville få den.

I stedet var han lidenskabeligt optaget af den frihed, der udspringer af, hvad Løgstrup senere har fundet et ord for, nemlig ordet »indfældet«. Vi er som mennesker »indfældet« i natur, historie, univers og sprog.

Grundtvig anerkender ikke det selvudfoldende menneske eller samfundet af selvberoende individer, grupper eller klasser. Større frihed når man ved en højere grad af udfoldelse af relationerne i et samfund, ikke ved, at nogen gør sig fri af andre eller på andres bekostning.

Af indfældetheden udspringer de livskilder, som alene gør det muligt at tage kampen op med den udvikling, der truer med at lamme os og gøre os afmægtige. En af livskilderne er sproget. Ikke bare sproget, men det bestemte sprog, der for enhver af os rummer *hjerteordene*, d.v.s. ordene for det, vi er hjerteligt forbundne med. Når det var så vigtigt, at alt på den folkelige højskole skulle foregå på modersmålet, så var det ikke kun af hensyn til forståeligheden kampen mod det latinske ekspertsprog, men først og fremmest fordi modersmålet er det eneste sprog, der forener fornuft og følelse og dog er så præcist og klart som noget fagsprog.

Det sprog er der også hårdt brug for i en tid som vor, hvor alle taler om etik. For skal dette føre til andet end tom moraliseren, må man vide, hvad der har virkelig *betydning*, og derom oplyser i grunden kun modersmålet, – som da heller ikke for ingenting kaldes et »kraftens ord« i digtet »Moders navn er en himmelsk lyd«.

Hele Grundtvigs folkelige tænkning er en lære om indfældetheden. – I frihedens interesse.

Oplysningsbegrebet kom oprindelig til Danmark som en virkning af oplysningstiden ude i Europa. Landboreformerne i slutningen af det 18. århundrede og indførelsen af almu-

eskolen i 1814 var to konkrete udslag af dette. Grundtvigs tanker var, derimod, hvad man nok i vor tid ville kalde *alternative* oplysningstanker. Men de kom til at sætte sig stærke spor i det danske samfund.

Alligevel blev det ikke det folkelige oplysningsbegreb, der blev bestemmende for samfundsudviklingen på længere sigt, fremfor alt ikke i dette århundrede. Det blev i langt højere grad den form for rationalitet, som Grundtvig havde frygtet og bekæmpet. Den folkelige oplysningstradition var især op igennem 60'erne og 70'erne stærkt i defensiven. Men i dag er den før så mægtige europæiske oplysningstradition også i vanskeligheder, indbefattet »oplysningens« egen selvkritik.

Det spørgsmål rejser sig, om de erfaringer, der er gjort i vort århundrede, og stadig gøres, politisk og teknologisk, ikke på alvorlig måde drager troværdigheden af oplysningstraditionens »store fortællinger« i tvivl. Er det 20. århundredes historie ikke simpelthen *fortællingen* om oplysningsprojektets selvdestruktion? Og har disse fortællinger ikke totalt mistet deres tidligere legitimerende kraft, d.v.s. deres evne til at give samfundet mening? I så fald behøver man ikke at undre sig over den svigtende solidaritet med samfundet.

Men det må da også være naturligt at stille det spørgsmål, om der i de folkelige traditioner måske alligevel skulle gemme sig ressourcer, som kan mobiliseres i denne situation.

Hans Henningsen, højskoleforstander, Askov.

Naturen og den menneskelige natur

1. Problemet: Vort forhold til ydre og indre natur.

I forhold til tingene og omverdenen i det hele taget har vi i en stor del af vor tilværelse den indstilling, at vi tager tingene som anvendelige til og brugbare til, som materiale og som redskaber. Det der fylder mest i vor hverdag er det brugende, det beherskende forhold til tingene. Vi prøver en stor del af tiden at klare situationer med de forhåndenværende midler, d.v.s. vi prøver at beherske vor tilværelse.

Der indgår en erkendelse af tingene og omverdenen i denne måde at forholde sig på. Måske tænker man i første omgang, at for at kunne bruge tingene, må man erkende dem, sådan som de er i sig selv. Men det er ikke rigtigt. Ganske vist må vor erkendelse af dem i deres brugbarhed basere sig på virkelige egenskaber ved tingene, men vi erkender ikke nødvendigvis tingene i deres helhed, vi erkender ikke alle deres egenskaber. Nej, kun de egenskaber ved tingene, som er af betydning for vor brug af dem, har vi her blik for.

I en kultur som vores, hvor arbejdet regnes for menneskets vigtigste aktivitetstype, og som bygger på en højtudviklet teknik, bliver den brugende holdning den gennemgående på alle livsområder. Man kommer også til at forholde sig til andre mennesker som nogle, der er brugbare og nyttige (eller hindringer) for noget, og man kommer til at forholde sig til sig selv og det, man selv rummer, som et instrument, der duer til det eller det. Vi får hvad man har kaldt en teknisk bevidsthed. Vi bliver præstationsorienterede.

Denne ensidighed i vor livsudfoldelse er mange gradvist blevet mere og mere opmærksom på – især i de sidste årtier, i forbindelse med bl.a. den økologiske krise. Man har fået forståelse for, at vi med den holdning er kommet til at drive

rovdrift både på den ydre natur og på vor egen indre natur og andre mennesker i deres natur.

Dette rejser en filosofisk opgave, nemlig den at redegøre for, hvilke holdninger og indstillingsmåder der er blevet fortrængt af den brugende og beherskende holdning.

2. *Forholdet til ydre natur: Mennesket i naturen.*

I forhold til naturen og omgivelserne er det, der er blevet fortrængt, den slags holdninger, som ligger bag ved naturoplevelse, naturfølelse, naturbetragtning, naturglæde. Kærnen i alle disse vil jeg benævne den mimetiske forholden sig, d.v.s. den efterlignende aktivitet eller den efterlignende omgang med det givne. Det er en holdning, hvor vi er optaget af tingene i deres sansbare kvaliteter, deres form, farve, lyde, men også de sansbare kvaliteter, som nærsanserne bringer os i kontakt med: smag, duft, konsistens f.x. Men der er tale om mere end blot en større sansemæssig åbenhed for tingene end i det brugende forhold til dem. Når et landskab gør indtryk på os, er vi altid involveret med mere end vore sanser. Vi oplever f.x. altid de jordformationer, der er med til at danne et landskab, som præget af kraft og bevægelse. Bjergene opleves som kraftfulde: de tårner sig op, skyder sig i vejret, en fjeldside stiger lodret op. De hjemlige bakker kan være blødt bølgende. Vi kan tale om det rolige og det stærke landskab. Om himlen siger vi, at den hvæler sig, og vi kan om det blå i himlen sige, at det drager vort blik med sig ind i en uendelig bevægelse udefter. – Men alt dette vil sige, at vi er involveret i oplevelsen med mere end vore sanser. Vi er involveret med vor kropslighed og den kraft, der er knyttet til kroppen, samt med vore bevægelsesmæssige muligheder. At det er tilfældet bliver endnu tydeligere, når vi tænker på, hvad der indgår i oplevelsen af det levende i naturen – af vækster og dyr. Et træ kan vi kun virkelig opleve som et træ ud fra vor egen kropslige mulighed for at rette os op og ud, for at række ud og brede os – for at løfte og bære.

Det er med andre ord kun ved at aktivere alt, hvad vi rummer som kropsligt-materielle og levende væsener, at vi virkelig kan få adgang til og opleve vor materielle og levende

omverden. Det er ved at aktivere alt det i os, som er beslægtet med naturen omkring os, at vi får adgang til den. Det er det, der ligger i ordet *mimetisk* omgang eller aktivitet. Vi efterligner og eftertegner og eftergør det naturgivne med det naturgivne i os selv.

Dette syn har både teoretisk-filosofiske og praktisk-filosofiske konsekvenser. Det har den teoretisk-filosofiske konsekvens, at erkendelsen af tingene, som de virkelig er, ikke består i, at subjektiviteten elimineres, således at det objektive kan fremstå i sin renhed. Nej, jo mere vi mobiliserer og aktiverer af vor egen kropsligheds muligheder, jo mere får vi adgang til i objektet. At opleve træet ud fra vor egen kropslighed er jo ikke det samme som at lægge sig selv ind i det. Samtidig med at vi herigennem erfarer træet, erfarer vi jo også træet i dets forskellighed fra os selv. Det er kun ved at aktivere alt det, vi har fælles med træet, at vi kan åbne os for det i træet, som er forskellig fra os. Det viser sig da også, at den biologiske videnskab, som indtil fornylig har forsøgt at eliminere subjektet for at gribe objektet rent, derved er kommet til at betragte det levende ud fra modeller for det ikke-levende.

Men jeg vil ikke gå videre med dette vanskelige teoretisk-filosofiske spørgsmål om erkendelsen. Der er nemlig også en praktisk-filosofisk konsekvens, og den er i denne sammenhæng den vigtigste. Det er forståelsen af, at den omgang med natur, som ikke er besjælet af det, at vi kan bruge det naturgivne, men er optaget af den på en efterlignende måde, er af afgørende menneskelig eller eksistentiel betydning, thi det er i kraft af denne omgang eller aktivitet, at vi kan udfolde alle de mangfoldige sider af os selv, som vi rummer som kropsligt levende væsener. Vi negligerer og forsømmer store dele af den selv- og livsudfoldelse, som vi er anlagt på, ved ikke i omgang med natur at virkeliggøre vor egen naturside, og derved går vi naturligvis glip af en omfattende rigdom og mangfoldige former for selvvirkeliggørelse og livsopfyldelse.

Der findes mangfoldige former for omgang med natur, hvor aktivering af en bestemt side af vor egen natur åbner op for bestemte aspekter i den ydre natur. Det er i kunsten

– bl.a. digtekunsten – at disse sider af vor egen natur i deres korrespondance med aspekter af den ydre natur er blevet klarlagt og udforsket. Et enkelt eksempel: I Åkjærs naturlyrik finder man en særegen sans for lydende bevægelser i naturen, som vi får adgang til gennem – og som selv aktiverer – det rytmiske i vor egen kropslighed. Åkjærs vel nok kendteste digtsamling *Rugens sange* har fået sin titel, fordi den rummer en særegen optagethed af den næring af vor livsfølelse, som er knyttet til de af vinden frembragte rytmiske frem-og-tilbagebevægelser i kornet, som også er lydende (susende, ringlende) bevægelser. Og de giver næring til vor livsfølelse, fordi der er så meget i vor egen kropslighed, som har karakter af rytmiske bevægelser: vor pendulering med armene, når vi går, åndedrættet, hjerteslaget, vore behov og drifter, favntagets rytme.

3. Vort forhold til indre natur: Naturen i mennesket.

Så meget om vort forhold til ydre natur – som altså i høj grad involverer vor indre natur. Men hermed er ikke alt sagt om vort forhold til vor egen indre natur. En væsentlig del af vor indre natur består i impulser, tilbøjeligheder, trang, behov, drifter, affekter og andre følelsesmæssige tilskyndelser. Denne del af vor indre natur er *også* knyttet til vor brugende og beherskende aktivitet. Store dele af denne er bestemt af behov: vi udfolder os på en brugende og beherskende måde for at tilfredsstille behov og ønsker og tilskyndelser. Men forholdet til indre tilskyndelser rummer også en anden side. De skal nemlig ikke blot tilfredsstilles, de skal også udtrykkes, og det at udtrykke dem er at give dem form og skikkelse. Vi kommer her til det, der er det særegne for mennesket i forhold til den døde natur og de andre former for levende natur. Hvor f.x. dyret – som den højest organiserede form for ikke-menneskelig levende natur – i sin adfærd er bestemt af påvirkninger fra omgivelserne samt påvirkninger indefra (behovsspændinger og instinktmæssige reaktionsmåder), der er mennesket i sin ageren (sin adfærd, sin optræden og opførelse) ikke kun bestemt af påvirkninger udefra og indefra. Det forholder sig til disse påvirkninger, idet det tager den ydre

situation op, og idet det tager de indre impulser op. Dette at et menneske er et væsen, hvis livsudfoldelse ikke bare udspiller sig som et produkt af ydre og indre påvirkninger, men er et væsen, der fører sin tilværelse, dette at dets væsen har karakter af eksistens, noget der igen ligger til grund for at det er et frit, ansvarligt og selvbestemmende væsen, gør det forskelligt fra alle andre former for levende væsener, men dette at mennesket også rummer ånd (med en tredje glose for det samme) bringer det ikke i modsætning til naturen. Ånd er ikke noget, der udefra kommer til det naturgivne. Der er nemlig naturgivne biologiske betingelser for dette fænomen. Men det betyder, at mennesket har et særegent forhold til den indre natur forstået som det tilskyndelsesmæssige eller trangsmæssige, nemlig at det er anlagt på at tage impulser og tilskyndelser op, idet det forholder sig til dem, giver dem udtryk og form ved at lade dem blive modelleret af dets forholden sig, dets holdning. Mennesket er anlagt på, at det ikke blot lader f.x. en given aggressiv impuls, foranlediget af en andens overgreb imod en, udlade sig direkte, thi sker det, taler vi om, at et menneske geråder i raseri, bliver ude af sig selv af raseri, mister fatningen i raseriets fægten med arme og ben, i det konvulsiviske og i stemmens uartikulerethed. Det at miste fatningen er latterligt og også lidt foragteligt, og det viser, at et menneske her går under det menneskelige niveau, som er holdningens, det at forholde sig. Holdning betyder ikke, at man dæmper og undertrykker tilskyndelsen eller affekten, men at man går ind i den som et sig forholdende væsen. Sker det, kommer affekten til udtryk som vrede, og en vrede er ikke en bleg og afdæmpet udgave af raseri. Vreden kan være så stor det skal være, uden at der er tale om noget latterligt eller foragteligt. Der er heller ikke tale om noget blot viljesmæssigt, om at man behersker sig, i en slags kølig distance til affekten. Nej, man er i den med hele sig selv. Man står ikke ved siden af den og giver den udtryk, idet man behersker den. Man er usplittet, helt til stede, i en optagethed af det, den anden har gjort, af situationen, af det at gøre det klart for den anden, at man ikke vil finde sig i det gjorte. Holdningens modellering af affekten

sker altså gennem optagetheden af det gjorte og af den anden.

Det at udtrykke, det at give indre impulser form, thi et udtryk har altid en form, er altså en forholden sig til indre natur, som ikke kan forstås som brug og beherskelse. Men det kan blive præget af den beherskende holdning, der jo som nævnt er dominerende i vor kultur. Derfor kan afklaringen af dette forhold til indre natur danne basis for en kritik af vor kultur, for så vidt som den også har en tendens til at deformere dette forhold til indre natur, på samme måde som den beherskende holdning deformerer vort forhold til ydre natur.

Gennem en ensidigt beherskende holdning til vor indre natur molestrer vi denne, idet vor livsudfoldelse får karakter af det tvungne og selvdisciplinerende. Vi holder os selv i et jerngreb, som fører til en udtørring af livets kilde i os, hvis vi da ikke udvikler en livsform, hvor vi skiftevis behersker os selv og hæmningsløst, holdningsløst overgiver os til impulsernes ustyrede udageren. Det er den sidste livsform, der ofte institutionaliseres i livsudfoldelsens opdeling i et selvdisciplineret arbejdsliv og drifts- og impuls-udladningen i fritidslivet. Det er en sådan civilisationsform, Thomas Mann har analyseret i sin store roman *Troldfjeldet*.

Vi har hermed fået bestemt det duelige forhold til det af den indre natur, som har tilskyndelseskarakter, som et udtrykkende forhold, en ekspressiv forholden sig. Men det må tilføjes, at det ekspressive også omfatter noget andet, nemlig det at give udtryk for, hvordan vi angås og bevæges af det, der omgiver os og sker omkring os. Også indtryk skal artikuleres på formende måde. Derfor optræder det ekspressive også altid i forbindelse med den mimetiske omgang med det, der omgiver os. Derfor er den sammenfattende bestemmelse af det ikke-brugende forhold til ydre og indre natur, at det er en mimetisk-ekspressiv aktivitet.

4. *Natur og kultur.*

Det vil være fremgået af alt, hvad jeg har sagt indtil nu, at jeg ikke kun betragter klarlæggelsen af det mimetisk-ekspressive forhold til ydre og indre natur som et vigtigt bidrag til forståelsen af mennesket og dets livsudfoldelse, men også

betrakter den som et bidrag til den standende kultur- og samfundsdebat, altså til kritikken af vort samfund og utopien om det vellykkede samfund. Der er med andre ord en værdi-dimension knyttet til spørgsmålet om forholdet til ydre og indre natur. Jeg er her på linie med mange andre, der ud fra en økologisk bevidsthed har talt naturens og naturforholdets sag. Vi kender alle slagordsagtige udsagn som »tilbage til naturen«, eller »frem til naturen«, »i pagt med naturen«, talen om »naturens rettigheder«, »naturen som et reservoir af red-dende muligheder«, talen om at samfundet skal være i over-ensstemmelse med den menneskelige natur etc.

Når naturen og det naturlige på denne måde bliver værdi-begreber, bliver det vigtigt at være opmærksom på betyd-ningsvidden i disse ord, det forhold, at »natur« og »naturlig« har adskillige betydninger.

Der er mange, der har ment, at et menneskes natur må være det naturgivne i et menneske, og at det at være naturlig består i, at det naturgivne får lov til at ytre sig og styre mennesket. På denne måde sættes der uvilkårligt en modsæt-ning op mellem natur og kulturel formning, og der sker en nedvurdering og nedprioritering af det kulturelle til fordel for det naturgivne. Men hvis det forholder sig sådan, som jeg argumenterede for før, at det naturgivne er anlagt på at blive taget op og givet form i livsførelsen, da er det klart, at der ikke på forhånd er et modsætningsforhold mellem natur og kultur. Thi det er klart, at det enkelte menneske må lade sig vejlede af de kulturelle mønstre, når det giver sine tilskyn-delser form. Forud for den kulturelt formede menneskelige livsudfoldelse findes der slet ingen *menneskelig* livsudfoldelse, altså heller ingen naturlig menneskelig livsudfoldelse. Det betyder igen, at et menneskes natur ikke er identisk med dets naturgivne tilbøjeligheder. Et menneskes natur er derimod det naturgivne i dette menneske, sådan som det er blevet taget op og har fået form i individets utvungne, ikke-beher-skede, men af de kulturelle mønstre vejledede ekspressive forholdene sig til det. Et menneskes natur er den del af dets individualitet og væsen, som det ikke har viljemæssig magt over. Derfor er det også sådan, at vi bliver unaturlige, når vi

viljemæssigt – forceret, tvungent – vil gennemføre noget, som der ikke er basis for. – Det er klart, at kulturelle mønstre kan være sådan, at de fører mennesker ud i det tvungne, det forcerede eller i det mindste det antagne, påtagne og indtagne – men det er ikke nødvendigvis sådan.

5. *Natur og værdier.*

Nøjagtig den samme misforståelse, at natur anvendt om mennesker må forstås som det naturgivne, spiller også en rolle, når det gælder spørgsmålet om naturværdiernes grundlag. Man tænker sig, at hvis der skal være et objektiv grundlag for en værdi, må der kunne peges på noget givet, som udgør grundlaget. F.x. er det sådan i skabelsesteologien – sådan som den er udformet af K. E. Løgstrup og Ole Jensen – at den meget rigtige iagttagelse af, at der findes noget værdifuldt i den menneskelige tilværelse og i naturen, som mennesker ikke har magt over (og som de kun kan ødelægge, hvis de udøver magt over det), tages som indicium for, at vi her har at gøre med noget, som er en given værdi, forstået som noget der ikke eksisterer i kraft af menneskelig aktivitet, og som derfor må være givet af Gud. Et eksempel: Når et menneske, der ser et andet menneske blive ramt af en ulykke, gribes af den aktivt bistående medfølelse med dette menneske som vi kalder barmhjertighed, så rummer denne livsytring noget givet. Det enkelte menneske har ikke magt over den; vi siger netop, at man gribes af medfølelse. Og hvis man tager sig magt over den og bruger den, da bliver den til noget andet, end den var før. Når man bruger den, da er der ikke længere tale om, at man er selvforglemmende og spontant og udelt optaget af den anden og dennes situation. Når man bruger noget, da er der tale om, at man har distanceret sig fra det konkrete foreliggende, og da er man ikke længere barmhjertig men noget andet, f.x. anstændig eller moralsk.

Det at vi ikke kan have magt over, disponere over, at vi ikke kan bruge en sådan livsytring, det at den ikke er vores præstation tager Løgstrup og Ole Jensen som et slags bevis for, at den er givet, og da den er noget livsfremmede, noget

godt, da opfattes den som givet, skabt eller skænket af en god Gud.

Fejltagelsen i denne tænkemåde ligger i den antagelse, at det, vi ikke har magt over, kan ikke have sit ophav i den menneskelige aktivitet. Det kan det nemlig godt. Når et menneske er til stede i situationen på den måde, at det aktiverer, hvad det rummer af måder at være åben for og involveret i situationen på, dannes en følelse af aktiv medlidenhed, hvis situationen er den, at et andet menneskes livsudfoldelse trues. En sådan følelse har sit udspring i en omfattende menneskelig aktivitet. Men det er foreneligt med, at personen ikke kan bruge følelsen, ikke kan disponere over den, have magt over den. Thi det har vi nemlig ikke, hvor vi er involveret med hele os selv og ud fra det inderste i os selv. Der er tale om det simple forhold, at den menneskelige aktivitet ikke kun omfatter beherskelse og brug. Men derved bortfalder også argumentet for at hævde den metafysisk-religiøse påstand om, at der findes noget som er skabt i den forstand, at det må henføres til en ikke-menneskelig instans.

Det værdifulde, vi møder i oplevelsen af den ydre natur, det betagende i mødet med det ikke-menneskelige i naturen har sin basis i samspillet mellem den ydre natur og vor egen indre natur, som giver os adgang til det ydre, og som næres af og udfolder sig i omgangen med ydre natur. Den værdifuldhed, der er at finde i vor egen indre natur, har sin basis i dette, at den givne indre natur tages op i den kulturelt præformerede individuelle formning af denne indre natur. D.v.s. at vi hverken i den ydre eller den indre natur har at gøre med noget, som er uafhængigt af menneskelig aktivitet, og derfor er der ingen brug for en metafysisk og religiøs forankring af hverken den ene eller den anden form for værdifuldhed.

På denne måde bliver det her givne forsvar for et ændret forhold til ydre og indre natur et indlæg i debatten, som alene opererer ud fra erfaringer, som vi alle er fælles om. Dette mener jeg er af betydning i vor situation, hvor man sporer en voksende kløft mellem et nøgternt, sagligt, men også snævert og lidt kynisk syn på forholdet til natur på den ene side

og et mere mystisk, metafysisk og religiøst syn på den anden side, hvad enten dette nærer sig af og knytter til ved kristendommen, østlige religioner eller nye halvvidenskabelige helhedsteorier.

Det her skitserede syn på forholdet til ydre og indre natur og på den livsanskuelsesmæssige og kulturkritiske debat, som knytter sig til den økologiske bevidsthed, har jeg behandlet mere udførligt i min nylig udkomne bog *Naturen og den menneskelige natur*, Forlaget Philosophia, 1988, Institut for filosofi, Århus Universitet.

Mogens Pahuus

Mogens Pahuus, lektor, Ålborg Universitetscenter.

I dragens år

Det er en særlig fornemmelse at flyve mod øst – mod solen. Bevidstheden om at være på vej til Riget i Midten, landet hvor forvandlingernes bog er blevet til, og hvor tegnet for universet er angivet som en cirkel, der i sig har lige dele lys og mørke og forener Yin, det mørke, kvindelige, jordens tegn med Yang, det lyse, mandlige, himlens tegn.

Myten om Si Ling Chi, kejserinde af Kina, der en forårsdag for fire tusind sekshundrede og tretten år siden hvilede sig ved foden af et morbærtræ – i tanker samlede hun en lille grå bolle op og rullede den i sine hænder. Da så hun en tråd finere end drømmen – længere end tanken – stærkere end sorgen. Hver dag gik hun nu til morbærtræet og så en dag nogle sommerfugle – lyse og sarte i farven, som skyerne mod den blågrønne himmel. Da året var omme, kendte hun silkens hemmelighed. Hun blev den første, der dyrkede og opdrættede silkesommerfuglen. *Kinasilken var skabt.*

Det lykkedes at bevare hemmeligheden om forædlingsprocessen i ca. 2000 år, og stadig er kinasilke førende i kvalitet og skal ved eksport skaffe landet hårdt tiltrængt udenlandsk valuta.

Og på samme tid kejseren Huang Di, den gule jords herre, som myten fortæller grundlagde den til i dag ubrudte civilisation – opfandt krudtet og kompasset – indførte skrift i stedet for knudeknytninger, lod nedskrive en endnu tidligere myte om Fu Hsi – som herskede i begyndelsen. Han så mod himlen og spurgte stjernerne til råds om livet. Han så dyrenes og fuglenes mangfoldighed på jorden og hvordan hver art levede på sin egen måde. Han så ind i sig selv og opfandt tegnene for himmel, jord, vand, ild, flod, bjerg, vind, torden. Og ved disse tegn ønskede han at få forbindelse med den højeste magt og få kraft til at ordne alle væseners livsforhold. Men

Huang Di var en stor kriger. Og landet har ryggen mod havet – det store stille ocean.

De venlige thailandske stewardesser bringer forfriskning på forfriskning, kolde drikke og varme vaskeklude, alt sammen velværetning, der hjælper vore kroppe til at overvinde klokkesletsforskellen på dansk og østlig tid. Og imens viger den utroligt smukke stjernehimme for den stadigt opgående sol. Maskinen går ned gennem skylaget og vi ser de røde bjerge, gennemtrængt af gule floder, hvor vældige violette klipper set heroppe fra ligner kæmpeblomster, der folder sig ud og hvor de byggeklodsagtige formationer hastigt kommer nærmere og viser sig at være Hong-Kong. Den britiske kronkoloni, som i år 1997 skal »hjem« til Kina, men på selvstændige betingelser. Ét land – to økonomiske systemer. Og økonomi er det helt nærværende begreb i denne mærkelige stad, hvor 98% af befolkningen er Hong-Kongkinesere. Her ligger de tæt, »skyskraberne«, marmortaladserne, de forgyldte højhuse, alle med navne, der genkalder den internationale bank- og forretningsverden. Når man bevæger sig i de elegante butiksarkader er det den rene pariserelegance og londonerkvalitet, der møder øjet. Og paraplykulturen. Aldrig har jeg set så mange paraplyer. Afstemte i farverne efter dragt og sko. Klik lyder det og et øjeblik efter regner det faktisk her i 40° varme. Lige så hurtigt standser regnen – paraplyerne slås sammen og gadebilledet fornemmes helt kedeligt. Men kun for en kort stund, så er regnen der igen med dens smånynnen mod paraplyernes skærme og de uantastede hæleryde i den våde asfalt.

Vi bevægede os ind i den store kinesiske exportudstilling og lod os overvælde af mængde og forskellighed. Det er umuligt at forestille sig et sådant mangfoldigt vareudbud inden for kunsthåndværk, både nyere og ældgammelt, inden for masseindustri, ja om man ikke kunne røre og se det hele, var det umuligt at tro – og dog var det alt sammen bare på gennemrejse fra Kina til den vestlige køberverden.

Et keramisk relief, det største jeg har set og vist 2000 år

gammelt med de symbolske blå drager, der fra jordens indre gennem vand og ild bevæger sig til himlen for når tiden er fuldkommen og den højeste visdom nået, at vende tilbage til jordens skød. Et museum med bronzekar, lerfigurer, jade og silke lod os ane det ufattelige spænd af tid, vi i de kommende 9 uger skulle opleve glimt af under vor videre rejse. På bænke lå unge mænd i hvide silkeskjorter fuldstændig afslappede og hvilede i middagspausen. De elegante lædersko stod under bænken. På byggepladserne lå håndværkere på en ren avis og hvilede på samme koncentrerede måde med sikkerhedsstøvlerne stående ved siden. Vi tog med sporvogn og kom til et lavt og tæt bebygget kvarter, hvor skomagere, skræddere og andre håndværkere i bitte små værksteder i rivende fart fremstillede det fornødne til de stedlige beboere. Her mødte vi for første gang det kinesiske gadekøkken, som vi lærte at skatte så højt. Vi sejlede over for at se den berømte bådby på Perlefloden. Et helt fiskersamfund, som livet igennem lever på de små sejlbåde – jonkier – ca. 20.000 mennesker på 3000 både. Men Perlefloden var på det nærmeste uden vand, så bådene var sejlet hen, hvor der var fisk at fange. I stedet tog vi op for at se de titusinde buddhaers tempel og den rosa pagode. For første gang steg vi de 328 trin op ad klippesiden for at komme til templet, hvor røgelsen blandede sig med de mange blomsterdufte fra buskene. Jeg tror at det er nødvendigt at lære meget om de religiøse strømninger inden for buddhismen, som den udviklede sig i de forskellige lande, for at forstå, hvad der sker i Kina i dag, men jeg erkender, at jeg ikke ved nok til at vove mig ud i nogen forklaring. Blot må jeg beskrive min oplevelse, da jeg fik øjnene op for at alle buddhafigurene i dette tempel, mere end 1200, alle beklædt med rent guld, var forskellige i ansigtsudtryk og især i hændernes gestus. Uden at jeg ville det forsvandt tidsfølelsen for mig og i stedet blev livsgamle hændelser og tanker nærværende. En genkendelighed i sindsstemninger, der på en mærkelig måde ikke var drøm, men virkelighed.

I de små landsbyer var der malede borter om døråbningerne, nogle steder broderede stykker eller keramiske billeder. Indenfor i det lille rum så vi en slags husalter med brændende

røgelse og ved siden af et tændt farvefjernsyn. Men allevegne sad familierne udenfor under de skyggefulde træer og talte sammen uden at ænse »husaltrene«. Et kvarter senere gik vi gennem det britiske kulturcenter, hvor forelæsninger og koncerter med oversøiske orkestre var på programmet. Det var aften og på hjemturen så vi hvordan hjemløse sortklædte mennesker holdt til på de renskurede trapper foran finanspladserne. Et særligt klassesystem, hvor de uden sko måtte sidde på de nederste trin uden andet at dække ansigtet med end deres bare hænder.

Med bus drog vi ind i selve Kina gennem kystegnene med grønne rismarker. Ved aftenstid kunne man se bønderne ride på den grå vandbøffel eller sidde på hug og ryge en pibe. Alt var opdyrket og frodigt. Der byggedes huse og veje overalt. Trafikken var ubeskrivelig. Cyklende og gående i en uendelig menneskestrøm mellem traktorer, busser og lastbiler. Det er fantastisk hvad der kan fragtes på en cykel. Grøntsager, byggemateriale, kurv over kurv med levende ænder. En bambuskurv på hver side af bagagebæreren med en fuldvoksen sort gris i hver kurv. På vej til det frie landbrugsmarked i Jinghai, hvor der sælges til højestbydende. Siden 1982 har der været mange reformer og nye forsøg for at fremme produktiviteten og det økonomiske udbytte.

Vi besøgte en tidligere folkekommune, som var opløst i 1984 og nu fungerede som selvstyrende enheder.

200 af familiernes kvinder havde specialiseret sig i opdræt af kyllinger. Indtægten var steget fra 900 yen til 1530 yen om året pr. person. Vi hørte at den officielle sultegrænse lå på 300 yen om året pr. person. En universitetslærer og en mediciner vi traf fik 1200 yen om året i løn. En receptionist på et hotel 56 yen om måneden for at arbejde fra kl. 3 om morgenen til middag hver dag. Han følte sig absolut ikke fattig, boede hos sine forældre og læste engelsk i sin fritid. Han var så småt ved at etablere en slags omvisning i byen for enkeltpersoner. Således fik vi set fremstillingen af de mest lækre vattæpper. Den nyhøstede bomuld lå i en stor dyng. 2 mand trak efter et enkelt genialt system bomuldstråde over

en udspændt træramme så der dannedes et holdbart fletværk af de tynde tråde. Lag af frisk bomuld vekslede med netværk. Det tog dem 1 time at lave et tæppe, som er det fineste, jeg har set. Men hårdt arbejde var det. Og mekaniseringen er en nødvendighed.

Det er sådan, at ca. 80% af Kinas befolkning arbejder med landbrug og fødevareproduktion. Af hele vor klodes opdyrkede arealer findes 7% i Kina og på de 7% producerer de mad til 25% af jordens befolkning. Bogstavelig talt med de bare næver.

Vi kom til en landsby, den dag der høstedes majs. På de lange smalle agre, gennemstrømmet af gravede vandingsrender, gik unge og gamle, mænd og kvinder, plukkede majsene, sorterede kolberne. Sorterede ligeså blade og stængler efter om de skulle bruges til at flette kurve af eller til foder eller gødning. Alt bragtes på kærre eller blev båret med åg hjem til landsbyen, hvor majsokolberne flettedes og blev hængt op i træerne til tørring. De stod som alléer af lysende gyldne søjler foran husene. Mange mange mennesker bevægede sig siddende på hug og i et roligt tempo hen over agrene og vendte jorden med en håndhakke. Andre vandede og atter andre udplantede kålplanter, som var drevet langt frem.

På få timer var høsten, sortering, jordbehandling og nyplantning af terrassemarkerne til ende. Det kunne ikke gøres mere effektivt med nogen maskine.

Anderledes med de større kornmarker. Vi kom til en kommune og hørte om kollektiviseringen og de store folkekommuner, som Mao fik gennemført først i 50'erne. Hvordan arbejdsbrigader havde bygget dæmningen og gravet vandings-systemer, bygget fabrikker og om hvor bevidste man var om nødvendigheden af at øge produktionen. Om tanken om at enhver ydede efter evne og nød efter behov. Om det reelle mål at få fødevareproduktionen til at svare til den hastige befolkningstilvækst. Om indførelsen af Etbarnssystemet. I byerne må ingen have mere end et barn. På landet hvor børnedødeligheden er større, kan to måske tillades. Der tages så alvorligt på problemet, at mennesker der trodser forbudet,

simpelthen mister deres arbejde og eksistensgrundlag. Der tales og skrives åbent om »de ikke-værende børn«. Børn, som er født som nr. 2 og holdt »skjulte«, ikke er tilmeldte, ikke kan komme i skole, simpelthen ikke eksisterer.

Levealderen er langt højere nu. I Shanghai viser en undersøgelse at gennemsnitslevealderen i 1949 var 32 år – nu er den nær 70 år. Det er mærkeligt at tænke på den byrde, disse meget yndige og højt elskede børn, som vi ser forældre og ikke mindst bedsteforældre bære på og lege med, skal overtage. I Kina tager man sig af sine gamle. Noget må ske. Produktionen må øges.

Og den er væsentlig øget med det nye »ansvarssystem«. Hver person i en familie tildeles et stykke jord, mænd ca. 6 ha., kvinder godt 2 ha. Der fastsættes fra staten et bestemt høstudbytte pr. ha., som staten køber til større pris end den pris forbrugerne betaler. Et initiativ for at øge interessen for at dyrke mere. Hvad der avles ud over det staten skal have, må den enkelte familie selv sælge på det frie marked og selv beholde pengene. Hvis en familie er uheldig og ikke kan opfylde statskvoten, skal de betale bøder. På den måde kan en familie blive nødt til at arbejde for andre. Medmindre den kan finde et bierhverv, som der er penge i, f.eks. opdræt af ænder eller svin. Det er nemlig tilladt, ja nærmest ønskeligt, at folk har bierhverv. Mange tjener nu så meget på bierhvervet, at interessen for at dyrke jorden forsvinder. Derfor kan staten være nødt til at tillade at en privat kineser kan ansætte en anden som lønarbejder. Noget helt utænkeligt for få år siden. Og også tydeligt vanskeligt at administrere under ligeværdighedsprincippet. Kulien er på vej tilbage på Kinas jorder. Det er ikke godt. Statens sikkerhedsnet over for de selvstyrende kommuner er i aftagende. Staten garanterer ikke mere at overtage overproduktionen. Hvis forbrugerne ikke har råd til at betale på det frie marked kan en producent komme til at stå med en produktbukkel, og forbrugeren med en sulten mave.

Vi besøgte mange af de små værksteder med kunsthåndværk. Et sted var det skulpturer i jade og andre bløde stenarter.

Rene kunstværker. Arbejderne er opdaget enten i skolen eller i landsbysamfundet. Den, der har EVNE til at SE – får anvist arbejde på et værksted. Her var f.eks. en pige, som i mere end et år havde arbejdet med en stor stensulptur. Fugle og blade voksede ud af stenen og blev levende under hendes varsomme, sikre hænder.

Vi så værksteder med lakarbejder, store skærme med indlagt perlemor. Det var en god oplevelse at mærke den måde kunstneren, designeren, fik arbejderne til at FORSTÅ hvordan tegningen skulle overføres og udføres. Uden en gendigtning bliver det hele til ren kopiering. Det var der nu også mængder, der var, når man så i forretningerne. Men det ægte er der altså også.

Landskaberne er så smukke – der er på en måde så meget af alting i Kina. Store morbærlunde beregnet til silkeavl. Tidligt om morgenen plukkes bladene ind og lægges i pres. Silkelarverne er i store flade kurve og fodres 2 gange i døgnet. Kokonerne sorteres og sælges til fabrikkerne, hvor vi så hele fremstillingsprocessen til de færdigvævede karakteristiske brokdestoffer. Desværre var man begyndt at spinde tysk fremstillet kunstsilke sammen med den rene kinasilke. På samme måde som vi vesterlændinge efter 2. verdenskrig faldt på næsen for alle de kunstige stoffer i illusionen om at det var lettere at vaske osv. skal nu åbenbart kineserne gennem samme misforståelse.

I det hele taget ser det ikke ud som om de går fri af vore fejltagelser. Det gælder i høj grad forureningsproblemerne. Der er tilsyneladende ingen hindring for at bygge kemiske fabrikker eller andet, som Europa nu er på vagt overfor. Vi har et meget stort ansvar med hensyn til at oplyse om følgerne ved industrialisering og teknologisering. De økonomisk positive er åbenbare og i vid udstrækning nødvendige i Kina. Men vi kan ikke være ligeglade med at de negative sider, som vi har erfaring med, skal overføres på $\frac{1}{4}$ af jordens befolkning.

En betagende ting var den øvelse i afslapning og koncentration, vi oplevede i forskellige skoler. Ved timens begyndelse og afslutning nogle minutter hvor hver enkelt elev i dyb stilhed »masserede« tindingen, næserod, håndled efter et bestemt princip, som jeg ikke kender. Men det virkede overbevisende og rigtigt. Denne opøvelse af koncentration i psykisk og fysisk styring, dyrkes hver eneste morgen i parker og langs vejenes alléer af både gamle og unge. Et par gamle mennesker kommer stiltødt gående og standser ved nogle træer. Pludselig forvandler de sig til balletdansere, graciøse og sikre i bevægelserne.

I parkerne i storbyerne møder man fuglefolket. Ældre mænd, som kommer cyklende med tre-fire bure med sangfugle. Burene får »betrækket« af og hænges op i træerne. De gamle sætter sig på hug i en rundkreds og lytter til sangfuglene.

I parkerne kan man på en almindelig formiddag opleve et lille strengeorkester spille de traditionelle musikstykker. Vistnok en fornyelse af mere end 3000 år gamle instrumenter. I alle fald meget smukt, men fremmedartet.

Vi har set så mange fantastiske parker. En symfoni af skønhed med »naturlige« sten og klipper, kunstige søer og hvide-marmorbroer. Blomster, træer og guldfisk. Små pavilloner anbragt, så man ser de smukkeste steder. En ærbødighed over for naturens skønhed og en bevidst æstetisk og etisk udnyttelse af viden og kunnen. »Den ydmyge administrators have«, f.eks. Der er tradition for at en leder skal være både poet og kriger. Mao huskes for Den lange March og en del af hans bedste digte står på store tavler. Han huskes også for sine fejltagelser – hvoraf den største var Kulturrevolutionen. Sammen med mange stille kinesere bevægede vi os langsomt på Den Himmelske Freds Plads og gik forbi de tavse vagter og Maos balsamerede legeme. Udenfor var der gjort parat til Nationaldagen. Store billeder af Lenin, Marx, Engels og Stalin var sat op. To kæmpestore pandaer, bygget op af blomster og grønt, svingede rundt med en buket højt hævet og et sted lyder melodien Skuld gammel venskab rent forgå – – under billedet af Lenin sidder en skoleklasse eller to og spiser is.

Tætte skarer af turister fra stort set alle hjørner af kloden drager gennem Den Forbudte By. Den hedder således fordi dette enestående bygningskompleks fra det 14. århundrede i 500 år var lukket for omverdenen. Fra Dragetronen i Den Fuldendte Harmonis Sal regerede Kinas kejsere riget i 500 år. De okkerrøde mure – de 800 træhuse med gulglaserede tegltage – 9.999 rum på 720.000 m² – klart opbygget om en Syd-Nord gående akse med den gyldne flod strømmende fra Øst mod Vest – de hvide marmorbroer – symbolerne – cirklen for himlen – kvadratet for jorden – skildpadden og tranen for evigt liv – dragen og fugl Phønix for kejseren og kejserinden. De 9 bronzekar for de 9 provinser. Og som rejsende kan vi nu, så mange folkeslag, følge den vej, hvor kejseren ved sommer- og vintersolhverv blev båret fra paladset til Himmels Tempel for at bede om god høst. Himmels Tempel er en af de smukkeste bygninger jeg har set. Det er af træ med blåglaceret tag. 4 søjler henviser til årstiderne, 24 søjler til døgnet og året. Også her cirklen og kvadratet, tegnet for himlen og jorden.

Vi så filmen »Den sidste kejser« i Hu-xian sammen med 2000 lokale indbyggere. I Hu-xian mødte vi en enestående venlighed. Fra en kunsthistoriker vi mødte, havde vi et brev med til en lærer ved instituttet for bondemalinger. Allerede i toget gav en lille otteårig pige os spontant en hel solsikke at spise kærner fra. Vi viste vores brev til hendes far, som kendte adressaten. Togkonduktøren fik fat i en engelsktalende fra en anden vogn og vi forstod, at pigen og hendes far, som var læge ved hospitalet, ville følge os til adressen. Her blev vi straks budt velkommen, senere fulgt til byens virkelig gode gæstehus og dagene derefter forkælet med at se alt hvad vi kunne ønske. Vi besøgte landsbyer og bondemalere. Mænd og kvinder som i et egent farvesprog maler hverdagens kendte gøremål. Gederne på vej i bjergene. Bambusskuddene bundtes. Vingården med tre røde høns. Bomuldshøsten. Silketøjet væves. En dag var vi ude ved et sted, hvor mægtige stentavler med indskrifter var bevarede. 40 skildpadder, alle forskellige, hver med en tavle – den højeste vel tre-fire meter,

den ældste vel 3000 år gammel, den yngste måske 200. Alle med visdomsord eller myter og historiske tildragelser indskrevet. Stenene fra perioden, hvor Djengis Khan var hersker, har indskrifterne på to skriftsprog. Her savnede vi virkelig at kende det kinesiske sprog. Måtte nøjes med at lytte til den varme og stolthed, som den lokale skriftkloge fortalte på for den japanske gæstende gruppe af universitetslærere. Det var på grund af dette besøg at vore værter havde inviteret os med. Japanerne bestilte aftryk af hver indskrift. Det er meget brugt at tage afskrifter. Stenene duppes med sort farve – rispapir rulles hen over stenen og skrifttegnene står så hvide på den sorte grund. På mange museer kan man købe sådanne aftryk. Men her ude på dette hellige sted, hvor historiens omskiftelighed og værdiernes bestandighed fornemmedes så stærkt, stod stenene indtil nu urørte af sværte.

I en af stenene viste vor vært mig en forstenet silkelarve. Sært nok er det aldrig før faldet mig ind, at i tidernes tidlige tid har også silkelarven været en kæmpe. Her vel 30-40 cm. Vi havde dog set adskillige dinosaur skeletter og en forstenet rede med dinosauræg, disse havde jeg til gengæld undret mig over ikke var større – som strudseæg var de.

En anden gruppe japanere var ligeså i byen, de købte nærmest et bjerg – med den særlige stenart, der skal bruges til elektronik. Også denne råvare har Kina nok af. Jeg tror at de fik en god handel. I Kina er det at handle en kunst. Køber og sælger kender spillets regler og tilskuerne ligeså. Gennem et langtrukket drama når parterne det punkt, hvor begge har gjort en GOD handel.

Vi mødte *Jiang Sheng* ved provinsmuseet i *Xian*. Han er nu nær de 80 år og har siden sin barndom arbejdet udelukkende med skrift (kalligrafi). Mester i de fire skriftformer: seglskrift – embedsskrift – alm. skrift – græsskrift, valgte han tidligt at udvikle sig inden for græsskriften.

Bambus er og har altid været en vigtig plante i Kina og uundværlig til mad – klæder – bolig og transport.

Purpurbambus – vindbambus – fønixshalebambus er blot nogle af de mange arter af dette kæmpegræs, og er tidligt blevet symbol på forenelsen af styrke og eftergivenhed.

At kunne bøje sig for tilværelsens storme uden at knækkes på sind og krop.

Når man rejser gennem Kina gribes man af den storladne ynde, der er over bambuslundene og forstår at netop denne plante må kalde på længslen efter at forene drøm og materiale – skabe harmoni mellem form og ånd.

Jiang Sheng har videreudviklet og sammenføjet græsskriften med qi gong – en psykisk/fysisk særlig form for afslapning – koncentration.

Denne form kaldes *kou bi* (abstrakt). Udførelsen foregår i dybeste koncentration. Penslen holdes i munden. Papiret, som er fremstillet af ris og morbærbark er lagt ud på et blødt underlag på et bord. Tuschen af piniesod er nøje fordelt på en plade af en særlig hård stenart, som ikke suger farven til sig. – Penslen er udvalgt efter det man vil udtrykke. Kan være et eneste hår eller være stor som en kalkkost.

Et motto kan være – fordi Alt er forgængeligt må den øjeblikkelige FRYD – der fylder én i handlingsøjeblikket – være fuldkommen. NUET er EVIGT. – Det Evige er i Nuet.

Perspektiverne i *kou bi* er at forebygge helbredsmæssige skavanker inden for de kendte vestlige landes stress-sygdomme. Kina er i forvandling. Står midt i en industrialiseringsproces. Og skal for første gang i de tre et halvtusinde år, der er skriftlige udsagn fra anskue tid i forhold til økonomi.

Jiang Sheng gav Peter og mig ønsket om et langt og poetisk liv, da vi et par timer, måske fire, havde været i nærheden af hans arbejdsplads i parken i *Xian*.

Denne ansvarlighed over for tid mødte vi hos flere af de kunstnere vi kom til at kende. På Kunstakademiet for traditionel kinesisk landskabsmaling, måske den mest suveræne kunstneriske udtryksform, når den lykkes, så vi for vore øjne en sådan maling blive til. Hvidt rispapir, sort farve, vand, en god pensel, dybeste koncentration. Fra den første linie til det

sidste strøg var det fuldkomne skønhed. Det var under hele processen et kunstværk. Jeg huskede historien om kejseren, som bad sin landskabsmaler om at tegne en hest i spring. Der gik 3 år – 4 år – og kejserens tålmodighed måtte ofte kende sin grænse. Syv år gik, da kom maleren. Ærbødigt bredte han det hvide papir ud, rev den sorte farve omhyggeligt og i ét eneste åndedrag tegnede han hesten i spring. Embedsmændene bebrejdede ham den lange ventetid. De gik ned til malerens hus og der så de hvordan han i fire år dagligt havde tegnet og tegnet heste i alle hestens mulige situationer. De sidste tre år havde han i sit indre arbejdet med at forene nuet med den evige længsel. Summen af dette arbejde blev synligt i en hest i spring tegnet i ét eneste åndedrag.

Vi mødte en gruppe kunstnere. Hver især uddannede og undervisere på kunstakademier i forskellige provinser i Kina. De havde fået et år på akademiet i Peking, for at lære hinanden at kende, for at dygtiggøre sig, for at modtage og give inspiration. En forening af vilje – intelligens og spiritualitet er betegnende for denne gruppe. Et udtalt ønske om at vide, hvilke strømninger, der optager den vestlige verdens kunstnere, må forhåbentlig føre til en større kontakt mellem udøvende kunstnere vore verdener imellem.

»Modern Humanist Art« var en udstilling, vi så den sidste dag i Peking. En billedhugger, som ved at gøre en maske en smule forundret, bryder maskens magiske udstråling og åbner til mennesket bag. Kan man tage imod denne tillid. At rejse i Kina er på én og samme tid at møde noget fuldstændig fremmed i det ydre, og noget mærkeligt gammelkendt, sådan som det kommer til udtryk og kalder glemte erindringer frem i ens sind.

Individualitet og mængde er ustandselig lige nær. Når man står over for mennesker og møder denne utrolige intense opmærksomme venlighed og samtidig fra selvsamme mennesker fornemmer den absolutte og totale ligegyldighed.

Dog stærkest er hjerteligheden.

Når man står og falder i forundring over terracottahæren, som kejseren Qin-Shi Huang Di, lod fremstille for at vogte

sin grav. Indtil nu er der udgravet ca. 7000 krigere. En cirkel i midten – i korsform fire arméer. Hver eneste kriger, som er i menneskestørrelse, har sit eget personlige ansigtsudtryk, sine egne talende hænder, men uniformerne er klassedelte, ens for officerer, ens for alm. soldater. Qin regerede fra 221-206 før vor tidsregning. Han centraliserede magten. Tvang adelsslægter til at drage fra deres respektive hjemegne og bosætte sig ved floden Wei. Tvang dem til at bruge samme skriftsprog – indførte mål og vægtsystem. Byggede den store kinesiske mur langs den gule flod. Muren på 10.000 Li. Og her i dette område udvikledes kommunistpartiets centrale tanker efter den lange march i 1934-35. Marchen på 1000 mil. Her valfarter nu Taiwankinesere til stedet, hvor Chiang Kaishek blev taget til fange.

Vi sejlede på Yangtze-floden, en rejse hvor vi glider gennem dybe slugter med stejle klipper, rivende strøm, et blåt bjerg, pludselige udvidelser til store flade områder, hvor hjorder af okser eller bøfler i tusindvis fylder synskredsen. Ved nattetid kunne en gammel Taiwankineser pludselig bryde ud i sang, mange, mange vers, en hyldest til floden måske. Men først og fremmest vist til Kina. Hjemlandet.

Vi rejste i tog i nogle døgn sammen med unge kinesere fra New York. De er født i Chinatown. Deres forældre også. Men nu var de på vej for at besøge deres slægt i Kunming. De blev modtaget af en menneskeskare. De var ikke fremmede for hinanden.

Som slutning må jeg fortælle om platantræerne i Hangzhau. En stærk storm havde revet store dele af alléernes træer op med røde. Straks stormen havde lagt sig, så vi arbejdere gik i gang med at grave store dybe huller. Klippede de syge rodtrevler væk. Save nogle grene af. Mange mænd og kvinder trak nu hver enkelt rod ud i sin fulde længde, stampede den ned i jorden, vandede, trak næste rodstængel ud osv. – rejste træet, omviklede det med vådt bambusreb – understøttede træet med bambusstænger. Lagde småsten i en cirkel om træet for at holde på fugtigheden. Da vi en god måned senere

igen kom forbi, var der nye skud på træerne. Ingen var gået ud. Sådan et platantræ er vel sine 120 år gammelt. Nu bliver det ældre. Denne naturlige ydmyghed over for det groende, og den selvfølgelighed hvormed man overvinder ulykken, er vist det særlige, jeg mest vil huske fra denne rejse, som min søn Peter og jeg fik mulighed for i efteråret 1988 gennem Tagea Brandts rejselegat.

Inge Bjørn

Efterskrift Grundlovsdag d. 5. juni 1989

SORG og SKAM er de følelser, der fortrænger den første rædsel, vrede og forundring over hændelserne på Den Himselfreds Plads.

4. juni-massakren, hvor unge soldater fik ordre til med kampvogne og skarpskyts at myrde deres ubevæbnede kammerater, søstre og brødre, som i ugevis havde sultestrejket, og fuldstændig uden nogen form for vold havde krævet respekt for deres meninger og et dementi i Folkets Dagblad af påstanden om, at de var uromagere. Med beundring havde Verden set og hørt om de kinesiske studenters krav om demokratisering af samfundsordenen, og deres krav om, at den øverste ledelse satte en stopper for den folkeforarmende korruption.

Verden ventede en SAMTALE mellem Det Unge Kina og Kongressen i juni.

Den kinesiske kommunismes idé betød så meget for de vestlige intellektuelles oprør i 1968, og for hele den sociale positive udvikling i årene forud. Måske bør vi i dag huske at selveste de Gaulle blev så forskrækket over demonstrationerne i Frankrig i 1968, at han flygtede til Schweiz. Men han bragte sig dog hurtigt til besindelse og tog modigt tilbage til Paris for at tale til og med studenterne. Under vor rejse hørte vi legenden om, at i Kina er det sådan, at De Onde Ånder kun kan gå ligeud. Derfor er der bag de åbne porte anbragt skærme, som De Onde Ånder støder hovedet imod, og må vende om og gå lige så ligeud baglæns. Alle lige veje må

Inge Bjørn, højskolelærer, Askov

derfor være omkransede af smukke hellige træer, for ved synet af det Skønne vågner længselen efter det uendelige og efter det højeste ansvar. Når dette erkendes, omdannes Det Onde til Det Gode, og dette viser sig ved, at Ånden er i stand til at bøje af og komme forbi skærmen og ind til Det Egentlige.

Demonstrationerne i Kina har vist en folkelig samhørighed mellem arbejdere og intellektuelle, der giver håb om, at det vil lykkes at føre den kinesiske kommunisme gennem en værdig demokratiseringsproces.

Inge Bjørn

Jørgen Bukdahl. En europæer i Norden

Det hænder med mellemrum, at en gruppe mennesker danner et miljø, hvorfra der udgår stærke signaler til omverden og eftertid, så miljødannelsen kan få næsten mytologisk karakter. Hvadenten det er en tysk provinsby som Weimar med Goethe, Schiller og Herder som aktører, Skagen med Ancher, Krøyer og Drachmann, eller det er Båring præstegård med Thaning, Wivel, Løgstrup, Rosendal m.fl., så kan der komme en fusions-energi ud af det, hvis forudsætninger er vanskelige at efterspore og umulige at eftergøre, men ikke desto mindre med sine efterdønninger er virkelige nok.

Sådan et miljø var Jørgen Bukdahl.

Jovist var han en del af Askov, som han tilhørte det meste af sit liv. Han hørte vel også til »ny-nordisterne« – han havde jo selv skabt dem – og han regnedes også til »mytologerne«, som prægede højskoledebatten fra 1920. Få har som han været bundet til sine åndelige og kulturelle forudsætninger, og der var aldrig tvivl om hans tilhørsforhold til »det folkelige Danmark«. Alligevel var han enegænger, en selvstændig klode, hvorfra der gennem to generationer sendtes signaler, visioner og syner ud til skiftende drabanter. Han lod sig aldrig indhegne, var ikke »nogens«.

Derved undgik han at lukke sine døre omkring en grundtvigiansk selvforståelse – for ikke at sige selvforherligelse, som afgav megen mug i hans levetid, og derved undgik han at blive accepteret ihjel i det finkulturelle formskærerlav. Vi fik ham aldrig over på vor side. Vi kredse om ham, fik lys fra ham, alle os drabanter fra første og anden kreds, som kom fra det grundtvigske overdrev og havde godt af at få at vide »at forgyldning forgår, men svinelæder består«.

Jørgen Bukdahl blev folkehøjskolens filosof i dette århun-

drede. Ingen har som han fortolket, forklaret og åbenbaret de vigtigste livliner i folkehøjskolens idegrundlag.

Det er den mand, Finn Slumstrup har skrevet en bog om. En mægtig opgave. Da det rygtedes, at Finn Slumstrup var gået i gang med opgaven, blev det sagt: »Enten er han gal, eller også er han forelsket«. Det fremgår tydeligt, at det sidste er tilfældet. Det er virkelig et hjerteligt anliggende. Uden denne kærlighed, var det næppe gået. At skrive biografier om Martin A. Hansen, Knut Hamson eller De Gaulle, synes muligt, men at få sammenhæng og fastholde grundforhold i det bukdahlske univers forekommer umiddelbart uoverkommeligt. Her er jo tale om et menneske, der i et livslangt forfatterskab bakser med hele det europæiske åndelige arvegods, herunder dybdeboringer i de nordiske nationalkulturer, i det grundtvigske og kierkegaardske univers, hos Dostoevski, Marx, Lenin, Pasternak, Thomas Mann – hos Hellig Olav og Thomas Olesen Løkken, folkelig gymnastik, andelsbevægelse og Don Quijote.

Jeg synes, det er lykkedes for Finn Slumstrup. Man kan mene, at han anvender megen plads på at skildre Bukdahls personlige baggrund. Ikke mindst moderen Else Marie Pedersen bliver indgående skildret. Men efter læsningen af hele bogen er valget forståelig nok, for det er tydeligvis den baggrund, som sætter Bukdahl fri over for de forhåndenværende magter og får ham til at fastholde at »det personlige er springfjederen i tilværelsen«.

En anden årsag til det gode resultat er, mener jeg, at Finn Slumstrup er fortrolig med hele livsværket og hurtigt er inde i de afgørende Bukdahlske teser.

»Enhver tænker finder overalt den samme problemstilling«, citeres Villy Sørensen for at have skrevet i en Bukdahl- anmeldelse, »ligegyldigt, hvad han skriver om: jo væsentligere problemstillingen er, jo mere kan han skrive eksistensielt om, medens de der har et upersonligt og forskelligt syn på alt slet ikke kan skrive om noget. Den særligt bukdahlske uudtømmelighed er et andet udtryk for, at han har en filosofisk baggrund. Også på den baggrund hører han til de ganske enkelte eksisterende tænkere«.

Hvad er da de Bukdahlske problemstillinger? Den ene går på spændingen mellem eneren og fællesskabet, mellem eksistens og folkelighed, den anden går på spændingen mellem det oprindelige og kultiverede, mellem det levede og det beskrevne.

Det var det sidste han lagde ud med.

Efter at Finn Slumstrup har anvendt næsten halvdelen af bogen på de personlige forudsætninger: hjemmet, skolen, ungdomsår, ægteskab med Magnild Ødvin og hele den norske besættelse, strammes skildringen i midterkapitlet »Skyggen fra Liljebjerget« til noget, der ligner et personligt drama.

Skyggen kastes fra Anders Sørensen Vedel, der i slutningen af 1500-tallet af kansler Niels Kaas var opfordret til at skrive en Danmarks historie, men gik i knæ under opgaven. »Synerne stjal energien fra ham«. Også Bukdahl ville udføre en åndelig bedrift. Kritisk vendt mod Georg Brandes: »Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur«, ville han gøre ham bedriften efter med »hovedstrømninger i skandinavisk litteratur 1890–1925«.

Her skulle den bukdahlske tese gendrives: at det egentlige åndsliv kommer indefra eller nedefra. Den norske sprogekamp, forsøget på at frigøre sig fra den danske overklassekultur, var et oplagt eksempel, som han selv bragte kampudstyr til i sine to vigtige bøger: »Norsk national kunst« og »Det skjulte Norge«.

Dette opgør er en hovedsag. At hævde, at det er i eksistensen, livet lader sig bestemme, ikke i beskrivelsen af den. Derfor kan det mellemfolkelige kun lykkes, når det folkelige lykkes. Derfor kan det folkelige kun lykkes, når de livsområder, det enkelte menneske er sanseligt og følelsesmæssigt bundet til, kan hævdes.

For folkehøjskolen er dette afgørende. Hvis vi ikke kan give det givne liv autoritet i forhold til beskrivelsen af det, er vi underlagt det elitære og professionelle – magtsystemernes vurderinger.

Det lykkedes ikke Bukdahl at gennemføre sin stolte ide: med to bøger om hvert af de skandinaviske landes national-

kulturer at skildre de inderste strukturer i folkenes liv. Det begyndte at knirke i den danske del og det gik galt i den svenske. Finn Slumstrup giver sine kyndige vurderinger af, hvorfor ideen kuldsejlede.

Helt afgørende blev den svenske fiasko. Ganske vist blev hans bog om Esaias Tegnér et spændende forsøg på at trænge ind i den svenske folkesjæl, men den blev på ingen måde fuldendelsen af den store plan.

Selv siger Bukdahl, at han, at han efter kort tid i Sverige var nødsaget til at rejse hjem, for nu rumlede nazismen i syd, og nu måtte kulturkampen genoptages. Finn Slumstrup giver andre grunde: at han havde købt hus i Askov, at han havde dårlig økonomi, at hans faglige ballast var for ringe. Uden tvivl rigtigt, men næppe fyldestgørende.

Efter min mening er den vigtigste årsag, at Bukdahl helt enkelt valgte forkert. I en af sine mellemkrigsbøger giver han en flot skildring af det svenske folk. »Jeg var kommet til en nation, der først og fremmest var en stat. Det mærkedes på stil, holdning, tankegang og væremåde ... I Sverige var statstanken, rigsfølelsen gået folket i blodet. Det hæmmede den folkelige vækkelse, men det fremmede den nationale enhed ... Staten, pligten, lydigheden, det episk-moralske, det nationale med europæisk hoisont – alt dette blev samlet i en så typisk skikkelse som Esaias Tegnér.«

Ja, det var og er, det synlige Sverige. Men der er også et skjult Sverige, som Bukdahl ikke fik fat på gennem Tegnér. Hvis han i stedet havde kastet sig ud i Selma Lagerlöfs digtning og husket sin tese fra Norges-årene: »Det nationale er det irrationelles realitet i et folk«, da ville han ha fundet ud af, at svenskerne i langt højere grad end det danske hengiver sig til irrationelle og følelsesmæssige værdier. Da ville Bukdahl ha fundet ind til de lag i det svenske folk, som åbenbarer sig også i nutidens svenske digtning, hos Tunström, Lindgren, Ahlin, Kirstin Ekman o.m.a. der i episk vælde får dansk digtning til at ligne en syg høne.

Netop fordi Bukdahl blev den store bannerfører i den ny-nordiske lejr, som bar folkehøjskolens nordiske arbejde i efterkrigstiden – og førte an i forsøget på at skabe Nordens

folkelige akademi – blev hans mislykkede forsøg på at komme bag den svenske facade skæbnesvanger.

Ligesom Bukdahl med tilslutning citerer Helge Rode for at sige om Brandes: »Han har ti gange ret i sine angreb på kirken, men når dog ikke, hvad han tilsigtede, for religionen kan kun besejres inde fra af en som forstår dens væsen og kan udløse dens ånd«, således også med ny-nordisternes forgæves forsøg på at erobre Sverige. Den skingre tone, som bestandigt fulgte forholdet mellem svenske og danske højskolefolk, skyldtes ikke bare svenskernes kølighed over for den grundtvigske livsforståelse, men også danske højskolefolks hårdnakkede fastholden af det synlige Sverige – triumferende, kunne man sige. Det skjulte Sverige fik sjældent nogen fremstrakt hånd, og så kom der ikke noget ud af den forlovelse. »Thi han har aldrig levet, som klog på det er blevet, han først ej havde kær.

Til gengæld kom der meget andet fra den ny-nordiske lejr, og det skildres indforstået og sikkert af Finn Slumstrup. Hans beskrivelse af kampen om de islandske håndskrifter er flot.

Derimod savner jeg en omtale af den vigtige strid, som i disse år stod mellem »oplyserne« og »vækkerne« i højskolen. Jeg tænker her særligt på konfrontationen mellem Kaj Thaning og Jørgen Bukdahl i forbindelse med Gyldendals (Wivels) udgivelse af »Højskolens til debat« 1961. Stridens æble var Christen Kold og det han repræsenterede. Thaning forholdt sig køligt til Kold og ville fastholde højskolen på den folkelige oplysnings grundlag (menneske først). Bukdahl, som nu arbejdede intenst med Søren Kierkegaard, hævdede det koldske vækkelses- og forkyndelsessyn.

Redaktionen havde ufint ladet Thaning skrive to artikler, så han kunne »svare« Bukdahl i samme bog. Bukdahl var rasende – med rette. Hans gode ven og våbendrager, Poul Engberg, kom ham til undsætning, og kampen bølgede længe frem og tilbage i Højskolebladet. Jeg mener, at denne dialog om højskolens idegrundlag, er en af de vigtigste.

Det er i denne artikel om »Højskolen i skiftende tider«, Bukdahl beskriver højskolen som »et historisk faktum, der

hænger sammen med den menige mands problem i det 19. århundrede, hans myndiggørelse og selvstændiggørelse udadtil og indadtil, hans deltagelse i et politisk samfundsliv og hans forhold til et åndsliv og et kulturliv på egen grund, og ikke som et lån fra den akademiske overklassekultur« – og senere i artiklen tilføjer »vi er i dag i sandhed enhedskulturen nærmere – almuen er længst blevet et folk«.

I dette sidste tog Bukdahl fejl – skolelærersønnen, som havde erfaret, at livet ikke kvalificeredes ved de lærdes beskrivelser af det, at der er forskel på kultur og kulturformidling. Den »menige mands problem« består til fulde i dag. Almuegørelse er tydeligvis ikke noget et folk kaster af sig en gang for alle.

I 1800-tallet skulle myndiggørelse og selvstændiggørelse tilkæmpes ved at hævde egne eksistensområder – altså det et menneske er følelsesmæssigt og sanseligt knyttet til. Det lod sig gøre, fordi der var en arbejder-, bonde- og håndværkerkultur. Menigmand havde bag de officielle strukturer sine identitetsområder intakte. Sådan er det ikke i dag. For flere og flere skrumper de personlige identifikationsområder ind, og hvor skal man da få myndighed og selvstændighed fra.

Kampen mod almuegørelsen er ikke afsluttet, og det er da også derfor Jørgen Bukdahls livsværk er af største vigtighed.

Jørgen Bukdahls to bøger »Spejling og realitet« og »Folkelighed og eksistens« bliver ikke tildelt megen plads i Finn Slumstrups bog. Ganske vist kan det hævdes, at disse bøger indeholder den livsvisdom, som Bukdahl allerede gennem de foregående skrifter havde tilkæmpet sig, at det allerede var sagt. Men de er dog højdepunkter i forfatterskabet. Her samles trådene, her nåes en afklarethed og præcision, som ikke er set tidligere. Det havde været dejligt, om Finn Slumstrup havde bearbejdet dem med fuld styrke.

Gennem hele bogen træder personen Jørgen Bukdahl ofte frem. Vi velsignes med anekdoter og småhistorier, som ikke blot er rammende og morsomme, men som i lynglimt afdækker dybderne i den bukdahlske humor. »Drik en dram og syng en salme«. Hvem ville ikke gerne ha været med i den grundtvigske whistklub i på Bjerget i Askov. Det dionysiske

element i det asketiske Askov, hvor aftencereemonierne var to snapse på fastende hjerte, afdansning af »Den toppede høne« i variationer, Bukdahls afspilning af »Grundvigianernes Indtogsmarch« og ud på natten afsyngning af »Nu godnat, min prinsesse, godnat«, ved fru Appels vinduer.

»Virksomheden som kritiker var det centrale i hans livsgering«, siger Finn Slumstrup til slut i bogen. Ja, måske. For mig blev det centrale ikke bedømmelsen af dette og hint, men den lange kamp for at trænge ind til de menneskelige eksistensvilkår. Det var jo derfor, det menige Danmark sluttede op omkring hans talerstol.

Finn Slumstrup var blandt de få, som i Bukdahls sidste år fik at vide at »lågen er åben«. Det er godt, at han nu har holdt lågen åben for vi andre.

Grundtvigs betydning for den tyske voksenuddannelse

Adolf Reichwein, en vigtig og imponerende skikkelse inden for den tyske voksenuddannelse, skrev i året 1933, da han af politiske grunde havde mistet sine forskellige hverv, følgende i en beskrivelse¹ af sig selv:

Dengang (1917) blev jeg under et angreb på de engelske stillinger hårdt såret af en håndgranat og måtte tilbringe resten af krigstiden til ind i 1919 på lazaret. Foruden hvad enhver frontsoldat, der med åbent indre og ydre blik har oplevet krigen, har kunnet samle af erfaringer, bragte krigstiden mig yderligere et personligt og meget vigtigt åndeligt møde: mit møde med Grundtvig og hans værk, den danske folkehøjskole. I Champagne stødte jeg i 1917 på Hollmanns udmærkede bog om den danske folkehøjskole og lærte samtidig gennem den Grundtvigs personlighed at kende. Bogen betød et vendepunkt for mig. Jeg besluttede mig til at opgive min ungdoms meget dyrebare plan om at studere arkitektur og efter krigen hellige mig den folkelige uddannelse. Landsbyliv, ungdomsbevægelse, kammeratskab ved fronten var de tre rødder, denne ide hos mig fik næring fra. Virkeliggørelsen af folkefællesskabet gennem en folkelig opdragelse, således som Grundtvig havde vist det, syntes mig også at være vejen for det fremtidige Tyskland ...«

Adolf Reichwein står her som eksempel for en hel generation af tyske voksenpædagoger, for hvem oplevelsen af krigen havde forårsaget en dyb indre rystelse og som alle var overbevist om, at man ikke simpelthen kunne vende tilbage til det gamle liv, men at man måtte skabe nye forhold og frem for alt sørge for menneskelig fornyelse. Kun få af dem troede, at den sidste fægtning i klassekampen skulle klares først, de

fleste ventede sig mere af en ny folkeoplysning, der kunne føre til, at menneskene blev fornuftigere, friere, mere demokratiske, men også mere solidariske og kærlige, end de hidtil havde været.

I Tyskland havde der før første verdenskrig allerede i mere end 50 år eksisteret en folkeoplysningsbevægelse, dog snarere i den forstand, som Grundtvig havde i tankerne, når han bestemte oplysning (Aufklärung) negativt, nemlig som »denne høytyske Indbildning, at Livet kan og skal lade sig forklare, før det leves, kan og skal lade sig omskabe efter de Lærdes Hoved ...«² Der skulle meddeles de uoplyste noget af den viden, de akademisk uddannede havde; hovedorganisationen for disse bestræbelser kaldte sig: Selskabet til udbredelse af folkeoplysning. En del tvivl om det meningsfulde i sådanne bestræbelser satte ind kort før den første verdenskrig; helt massiv blev kritikken som følge af krig og revolution.

Det var det øjeblik, da Grundtvigs tanker om folkeoplysning faldt på frugtbar jord i Tyskland. Man havde også tidligere gjort sig bekendt med dem, og i Slesvig-Holsten havde man endog oprettet nogle folkehøjskoler efter dansk mønster. Men alt det fængede først i hovederne og hjerterne hos en ny generation af voksenundervisere, der, som de selv sagde, ville slå ind på en afgjort »Ny retning« inden for folkeoplysningen.

Adolf Reichwein publicerede til Grundtvigs 150. fødselsdag, da han på grund af nazistyre allerede ikke mere kunne skrive under sit eget navn, en hyldest til Grundtvig, som på baggrund af de netop afskaffede frihedsrettigheder fremhævede Grundtvigs ubændige vilje til frihed.³ Reichwein forblev tro indtil sin død imod den impuls, han i 1917 havde fået fra Grundtvig. Han hørte til »Kreisauerkredsen«, den nok betydeligste modstandsgruppe, blev forrådt, dømt til døden af folkeretsdomstolen og henrettet d. 20. oktober 1944. Modstandsfolkene af d. 20. juli havde udset ham til kultusminister i en ny demokratisk stat.

Ved flere lejligheder har man fremhævet Eugen Rosenstock-Huussy som »ærkefader« for Kreisauerkredsen. Han var ganske vist allerede i 1933 emigreret til De forenede Sta-

ter, men havde øvet så stor indflydelse på vigtige personer inden for Kreisauer-kredsen, først og fremmest på den unge greve Helmuth James v. Moltke, at deres modstand til dels kan kaldes et resultat af Rosenstock-Huessys åndelige holdning. Eugen Rosenstock, som senere føjede sin kones navn til sit, var uden tvivl den tyske voksenuddannelses største geni. Han var oprindelig jurist, universitetsprofessor i retshistorie, men teologien, filosofien, sociologien og økonomien var han ikke mindre fortrolig med, og voksenuddannelsen har han leveret sine mest originale tanker. Med Arbejdsakademiet og de schlesiske arbejdslejre for arbejdere, bønder og studenter grundlagde han to overordentlig betydningsfulde institutioner for voksenuddannelse.

Ved læsningen af hans tekster om folkeoplysning bliver man hyppigt mindet om Grundtvig. Således hedder det i et foredrag fra 1920:

»Bog og skrift står egentlig i modsætning til, hvad vi tænker os ved »folk«. Folket er en mundtlig, talende, levende sammenhæng. Folkelig er dialekten, folkelig skik og brug, folkelig dragten, folkelig den levende slægt. Skrifter og bøger kommer fra en anden verden ind blandt folket, fra et øvre stokværk, der løfter sig op oven over folket, fra den dannede verden, fra kirke og skole, fra akademi og universitet.«⁴

Et andet sted hedder det: »Når udviklingen nu i dag går i retningen fra det videnskabelige til livsoplysning, fra personlighedsdannelse til fællesskabsdannelse, så kommer vel det talte ord, det mundtlige sprog blandt menneskene igen mere i brug.«⁵

Rosenstock har umiddelbart efter første verdenskrig frem for alt præget begrebet »livsoplysning«, som i to henseender leder tanken hen på Grundtvig: For det første på »Skolen for Livet«, hvor det levende og det fælles skal være midtpunktet i skolen; for det andet i den forstand, at folkehøjskolen understøtter livet i dets kamp imod døden. Hvem tænker ikke ved det følgende citat på Grundtvigs berømte udsagn: Min modsætning er liv og død?

»Ved en hel verdens død har den nye livsoplysning vundet en målestok for det levende, det altid tilbagevendende, det

der ikke kan ødelægges. Den kan blive livsoplysning, fordi den formår at afgøre, hvad der dræber, og hvad der gør levende. Krig og fred, tillid og mistillid, militær ånd og civil ånd, rigdom og mangel, frivillighed og organisation er nu i de skarpeste og mest eftertrykkelige former stillet til rådighed for den som sikker målestok for liv og død. Deraf får den nye oplysning en lovbunden, almenmenneskelig gyldighed.«⁶

Tog man sig for at sammenligne Rosenstocks store sprogfilosofi, hans teologi og sociologi med Grundtvigs værk, ville man formodentlig kunne fastslå en stor kongenialitet og åndsbeslægtethed, skønt det nok er begrænset, hvad Rosenstock har hørt og læst om Grundtvigs folkehøjskoleide, og han næppe har kendt dennes originale skrifter. Således må det vel også forklares, at han – så vidt jeg ved – aldrig udtrykkelig nævner Grundtvig.

På den tredje tyske folkehøjskole dag i 1908, hvis deltagere trods navnet endnu helt var grebet af ideen om udbredelsen af det engelske universitet, blev den danske folkehøjskole for første gang præsenteret for en stor kreds af betydelige folk. Et år senere udkom A.H. Hollmanns opsigtsvækkende bog »Den danske folkehøjskole og dens betydning for udviklingen af en folkelig kultur i Danmark«, og i 1917 anbefalede forretningsføreren i »Kommissionen for de tyske folkeoplysningsforbund«, Robert von Erdberg, forbundsmedlemmerne at tage denne danske model af folkehøjskolen til forbillede for den forestående folkeoplysning, der ikke skulle orientere sig ud fra kundskabsstoffet, men ud fra mennesket.

Først nu, da enden på krigen var i sigte og antallet af kritikere af den hidtidige form for tysk voksenuddannelse hurtigt øgedes, opdager man også pludselig, at Grundtvig allerede havde givet et svar på det hovedspørgsmål, som man nu så sig stillet overfor: Om folkeoplysning på afgørende måde vil kunne hjælpe til at frembringe det nye menneske og det nye fællesskab. Allerede 1919 udkom andet oplag af Hollmanns bog med den karakteristiske nye titel: »Folkehøjskolen og de åndelige forudsætninger for demokratiet«. Samme år fandt et stort officielt folkehøjskolemøde sted på folkehøjskolen i Mohrkirch-Osterholz, som dermed var stærkt

præget af »Højskolen«s åndelige klima. I 1920 udkom i Langensalza et skrift af Ryslingeforstanderen, Alfred Povlsen om »Folkehøjskole-bevægelse i Tyskland og folkehøjskole-arbejde i Danmark«. Allerede i 1919 blev præsten Walther Koch og marxisten Karl August Wittvogel indbudt til Ryslinge folkehøjskole, i 1920 opholdt førende tyske voksenundervisere sig i mere end 6 uger ved 13 forskellige danske folkehøjskoler og gav en ca. 50 sider lang beretning om det i »folkeoplysningsarkivet« (Volksbildungsarchiv).⁷

Næppe nogen anden hos os er så ivrigt gået ind for Grundtvigs folkehøjskoletanker som den evangeliske præst Georg Koch. Han tilhørte landsbykirkebevægelsen og beretter, at man allerede i 1915 og 1916 i denne kreds intensivt drøftede Grundtvig og hans folkehøjskoletanker, og at det vel var herfra, at impulserne til »Forbundet af tyske folkeoplysningsforeninger« udgik. Fra dette forbunds stævne i Frankfurt i året 1917 formidlede Koch følgende indtryk:

»Således syntes på Frankfurter folkehøjskole-stævnet: Fichte og Grundtvig at række hinanden hånden: Viden og tro, by og land at finde hinanden i det samme konkrete mål: en på et religiøst-idealistisk eller idealistisk-religiøst grundlag hvilende folkehøjskole efter dansk forbillede«. ⁸

Koch så store muligheder for den tyske bondestand til gennem folkehøjskolen atter at opnå ægte identitet og blive bærere af en samarbejdsvenlig og demokratisk holdning.

To bannerførere af høj karat for den grundtvigske folkehøjskoleide bør også komme til orde, inden vi derefter også begiver os ned i lavningerne: Martin Buber sammenkaldte i 1919 en fornem forsamling af lærde folk og reformvenlige embedsmænd til et møde om reformer i uddannelsesvæsenet, hvor han i sin indledning gjorde rede for, at der til det nu forestående arbejde eksisterede et forbillede i den nordiske, især den danske folkehøjskole.⁹ Og i 1926 udkaster han for tyske zionister et billede af en fremtidig folkehøjskole i Israel, hvor han udtrykkelig går ud »fra den i midten af det 19. århundrede af den store danske patriot Grundtvig grundede landlige folkehøjskole«. ¹⁰

Den anden er den vel nok indtil i dag berømteste grund-

lægger og leder af en tysk folkehøjskole (Heimvolkshochschule), Eduard Weitsch, som også havde mødt Grundtvig i Hollmanns bog, og som derefter ikke blot taler for dennes folkehøjskoleide, men også har omsat den i gerning, og heri sikkert var de store skandinaviske folkehøjskoleforstanderes ligemand. Han offentliggjorde sine tanker i 1919 under den betegnende titel »Zur Sozialisierung des Geistes« i en serie »Politisches Leben – Schriften zum Ausbau eines Volksstaates« og som »Tat-Flugschrift« under titlen »Was soll eine deutsche Volkshochschule sein und leisten?«¹¹ Kun hvis man holder sig til urbilledet af folkehøjskolen, således som man kender det fra Danmark og gennem Else Hildebrandts bog¹² fra Sverige, vil et sådant folkeoplysningsarbejde kunne opstå, som der nu er et tvingende behov for i den nye folkestat.

Nu bagefter må man beundre, med hvilken sikkerhed den tyske folkeoplysnings store, virksomme mænd har givet sig i kast med og også rigtig forstået Grundtvigs væsentlige tanker. Hollmanns bog var åbenbart en god indføring, ellers var den vel heller ikke blevet oversat til dansk, engelsk, hollandsk, russisk, finsk, polsk, serbo-kroatisk og japansk. Men slemme fejludlægninger og bevidste fordrejninger af Grundtvigs tanker fandtes naturligvis også. At inklade sig på dem betyder at forlade den tyske voksenundervisnings høje niveau, stige fra bjergtoppen ned i den folkelige tåges lavninger.

Vel som den eneste kunne Wilhelm Stapel, Fichte-selskabets og den »Folkelige opdragelse«s ideolog, på intelligent måde have bragt Grundtvig i miskredit, men hans tysk-nationale ideologi var så snæver, at selv et nordisk forbillede var ham uudholdeligt: alt skal for ham komme fra den tyske sjæl. Den danske folkehøjskole synes ham langt fra at gå nok i dybden, dens grundlag var »at det til syvende og sidst lykkedes læreren at overtale eleven«, og hvad der opnåedes herved var i sidste ende »en svækkelse af sjælen«.¹³ Denne fordom, som han allerede prisgiver i forordet, skåner nu i første omgang Grundtvig for at blive taget til indtægt for antisemitisme, hvad han senere så meget desto værre bliver udsat for hos Bruno Tanzmann. Tanzmann var mægtigt begejstret for

Grundtvig, men han var desværre som bonde samtidig en intellektuel autodidakt, der af litteratur, der svarede hertil, kritikløst havde sammentømret sig et racebestemt-folkeligt verdensbillede, som nu både Fichte og Schopenhauer, både Grundtvig og Nietzsche og jo også hans »Tyske bondehøjskole« blev indpasset i. Kun den, der »ved et højtideligt løfte bevidner, at han har tysk blod og intet ikke-arisk blod i sine årer« skulle kunne blive elev på hans folkehøjskole.¹⁴ Af Grundtvig er ikke engang det rigtige navn blevet husket – han skriver hele tiden Grundvig. I et dokument af den ellers ukendte Paul Tonscheidt hedder det endog i nazitiden, at den heltegering, som Grundtvig havde udført ved at forme folkets fremtid, nærmede sig i flere henseender »Adolf Hitlers redningsarbejde inden for det tyske folk«. ¹⁵ Det må her siges, at det tjener den tyske voksenuddannelse til ære, at de toneangivende personer og kredse aldrig har gjort fælles sag med racisterne og de tysk-nationale: Disse blev hverken indbudt til Hohenrother forbundets kongresser eller til Den tyske skoles akademier for voksenuddannelse og folkeforskning. Heller ikke offentliggjorde man noget i de samme bøger og tidsskrifter, som de benyttede.

Ville man engang give sig til at sammenligne forskellige europæiske kulturområders tilegnelse af Grundtvigs tanker, så ville der sandsynligvis tilfalde det tyske sprogrum en førsteplads. Det er ganske vist, når man ser på de vanskeligheder, som tyskere og danskere politisk og kulturelt havde med hinanden, noget forbavsende – men i betragtning af Grundtvigs nære forbindelse til den tyske tænkning og den videre udvikling af den tyske pædagogik på den anden side slet ikke mærkeligt, tænker man f.eks. på den enorme direkte og indirekte påvirkning, der udgik fra Herder til Grundtvig – noget der efter min mening endnu venter på en grundig udforskning – og læser man, at Friedrich Schlegel oversatte dele af »Nordens mytologi« og kaldte Grundtvig for Danmarks største digter,¹⁶ eller at Goethes og Herders ven Jung-Stilling efter læsning af Grundtvigs prøveprædiken har skrevet: »Den fortræffelige unge mand ville jeg gerne kende og trykke til mit hjerte.«¹⁷ Hvilket in-

teressant fletværk af forbindelser ville ikke der kunne af-dækkes og fremstilles.

Men det skrækkelige 20. århundrede har jo totalt revet åndelige relationer af den art, som bestod mellem en Herder og Grundtvig, fra hinanden, fremfor alt ved den tyske nations racistiske vildfarelse. Et sådant absolut lavpunkt må nødvendigvis forandre synet på den forudgående historie, men historien og også den hermeneutiske udspørgen af historien går videre, og det drager også på ny tidligere svar i tvivl.

Weimartidens voksenundervisning, der var stærkt påvirket af Grundtvig, havde arbejdet meget med udtryk, der bagefter blev bestanddele af den nationalsocialistiske ideologi og derfor efter Det tredje Rige havde fået en ganske anden klang end før. Det gælder fremfor alt orddannelserne med »Volk« som Volkstum, Volkheit, Volksgemeinschaft, volklich og völkisch. Prøver man i dag sagligt at undersøge sådanne ord i Grimms tyske Ordbog, så finder man, at »Volksart« og »volksartig« allerede blev benyttet af Herder, ligesom også »volkstümlich« og »Volkstümlichkeit«. »Volkhaft« benyttede allerede Jean Paul, »Volkheit« bliver af Goethe udtrykkeligt begrundet med at være et nødvendigt ord, »Volksgemeinschaft« står hos Schleiermacher, »Volksgenosse« hos J. H. Campe, »Volkssouveränität« hos Wieland. Ordet »volklich« i betydningen »tilhørende folket, angående det« bliver af J. H. Campe kaldt for en nydannelse, men er i virkeligheden meget ældre, som følgende gamle sætning er eksempel på: »Die Menschen haben volklich und burgerlich angehaben zu leben.« Peter Rosegger siger »unser volkliches Recht«, og Immermann har digtet: »hier (in der kneipe), wo der Deutsche genießt sein wahres volkliches leben; unsere taberne vereint unterhaus, kammer der peers«. Grimms ordbog formoder, at »volklich«, som hos Jahn og Arndt endnu bruges hyppigt, ikke har sat sig igennem, fordi det lyder helt ligesom »folglic«. Vi ville ellers have haft et smukt ord til at oversætte Grundtvigs »folkelig« med. Tidligere havde vi for øvrigt også »völklich« og »volkelech«, som Hans Sachs, mestersangeren, beviser: »Zarte junckfrau, hie leidt ir not, bei diesem armen völklich mat.« – Og nu til det ubehagelige ord »völkisch«. »volkisch« og »fölc-

kisch« er mange århundreder gamle. Fichte skrev i 1811: »tysk betyder allerede efter ordets indhold völkisch«, og i nyere tid blev det, ganske vist endnu kun med omlyd, ofte brugt som et tysk udtryk for »national«. For enhver er det ret let at se, at ordet völkisch før Hitlers tid, ja, endog også stadig efter den, benyttes i omtrent samme betydning som »volklich« af mange overhovedet ikke mistænkte forfattere og også af voksenundervisere. Grimms tyske Ordbog indrømmer rigtignok, at ordet »i partiskænderier var behæftet med klangen af et slag- og kampord; særlig ofte betones derved også racemodsætningen til jøderne«. Derfor er det rimeligt at tage forbehold over for den videre benyttelse af ordet »völkisch«; ser man bagud i tiden, har man på ingen måde lov til at ensrette det, men må altid se på, hvordan det var ment. For øvrigt må man nøje overveje, om man bør opgive begreber og ord, fordi de er blevet misbrugt af fascister. Orddannelserne med »Volk« er måske alt for vigtige og værdifulde for os, til at vi nu bagefter mistænkeliggør dem alle og forkaster dem. I den forbindelse forekommer følgende tekst af Ernst Bloch fra året 1937 mig i høj grad værd at tænke over:

»Med den blotte spekulation i de fælles instinkter (hvor godt den end er lykkedes) ville nazisten ikke have kunnet mobilisere sådanne masser af et stort, dygtigt folk fuldt af ærligt fortvivlede, ærligt håbende mennesker. Sine bedste forretninger har han snarere gjort ved et blændværk, der var efterligning af en original, på sine steder endog med skin af at udnytte leden ved altfor ofte forekommende fantasiløse og indsnævrede udtryksmåder i vulgærmarxistiske fremstillinger. Derfor har nazisten foruden forførelsesmidlerne for sjovere eller dionysiske spidsborgere uden tvivl også tilsvindlet sig revolutionære løsener, som af de ægte revolutionære er blevet opgivet til stor skade for dem selv. Patriotismen blev allerede nævnt; imidlertid også anden ild, andet brændsel til ilden: Ungdom, fællesskab, lederskab, forhåbning til fremtiden befinder sig midt imellem de mørke kategorier af mord.«

Og i samme tekst hedder det: »Genoprettelsen af mennesket eller for at sige det samme på en grundigere måde: befordringen af dets klasseløse fremtid kan altså aldrig vende sig

bort fra et vokabular, endsige et initiativ, fordi svindlerne har skændet det.«¹⁸

Meget taler altså for, endnu engang at overveje alt på ny, og dertil behøver vi også udenlandske venners råd og opmuntning.

Forud for mine afsluttende overvejelser vil jeg gerne bringe to citater, et fra Johann Gottfried Herder og et om Herder. Først Herders ord:

»Der har altså i undervisning og sprog samlet sig et stort forråd af tanker, som vi forefinder, som andre fandt frem og udtrykte til os, som vi med tusindfold mindre møje lærer os. Men se! nu indfinder der sig ved denne så værdifulde lettelse af midlet til at erhverve os kundskaber også umiddelbart derpå en skade, et forfald. Nu lærer vi os altså ved hjælp af ordene begreber, som vi ikke behøvede at søge og altså heller ikke undersøger: Kundskaber, som vi ikke behøvede at samle sammen, og som vi altså blot hurtigt samler op, bruger, anvender uden at forstå dem. Og hvor ydmyget er ikke den menneskelige sjæl ved dette! Med hvert ord, som den lærer sig, besværliggør den sig i samme grad forståelsen af sagen, som ordene betyder: med hvert begreb, som den modtager fra andre, dører den en nerve inde i sig til selv at finde frem til dette begreb, en kraft til at forstå det til bunds, som hvis den selv havde opdaget det. – Og dette er den bedrøvelige tilstand i hele vort nuværende lærdomsrige. Vi har så meget at lære os, som andre har tænkt og til slut lærer vi os selv intet, andet end at lære os. Helt fra ungdommen gør man sig den største umage for at dysse os ind i denne bekvemme tilstand af sjælelig søvn: man letter os ethvert besvær, endelig ikke behøve selv at opdage noget, og så vil vi i hele vor levetid selv intet kunne opdage.«¹⁹

Grundtvigs modsætning mellem den sorte skole og skolen for livet, mellem død boglig lærdom og levende erfaring, vækkelsesskolernes kamp imod lærdomsskolerne, alt dette begynder allerede at klinge i dette citat. Og når man ved, at den tyske voksenundervisning omkring 1960 gennemførte en såkaldt realistisk vending, der nu erstattede dens uddannelsesbegreb med livslang uddannelse og lagde særlig vægt på

at lære at lære, forstår man også, hvorfor voksendannelsens traditionelle teori uden beklagelse blev sat på porten, Grundtvig indbefattet.

Og nu et citat fra Theodor Litt om Herder: »Maskine: således kalder han den i stater og samfund gældende forfatning, der overalt overlader herredømmet over det efter blomstrende udfoldelse i en mangfoldighed af former higende liv til en nivellerende og reglementerende forstands abstrakte regler. Maskine: Det vil for ham sige en virksomhedsform, der nedværdiger den, der udøver den, til en »marionet for en fint fungerende ensformighed«. Kort sagt: Herder mener med det citerede ord intet andet end hin upersonliggørelse af mennesket, som man i dag bruger fagudtrykket »mekanisering« om.«²⁰

Her mindes man naturligvis Grundtvigs modvilje mod skoletvang og kirketvang, mod dressur og enhver art af åndelig undertrykkelse, hans polemik imod en pædagogik, som stadig på ny vil gøre efterkommerne til tro afbilleder af forfædrene, som var mennesket »en abe bestemt til først at efterligne andre dyr og derefter sig selv indtil verdens ende.«²¹

Med Herder begynder en tænkning, som især i det tyske sprogrum fik sin udprægede form og som stod i skarp modsætning til den almindelige udvikling i verden. Dyrkelsen af subjektet, geniet og friheden i Sturm und Drang, den tyske version af den græske humanitetside i Weimarklassicismen, den romantiske forestilling om en verden, hvor hver ting i sig bærer en hemmelighed, noget guddommeligt, en »sang«, det vil ikke passe til den rationale udvikling af videnskab, teknik, produktion og verdensmarked. Descartes, Newton og Bacon har sejret: Subjekt og objekt, materie og ånd blev skarpt adskilt, den analytiske tænkning fejrede triumfer, det mekaniske verdensbillede satte sig igennem, Bacons ordre til videnskaben om at afpresse naturen dens hemmeligheder, at pudse hundene på den og spænde den på pinebænken for at få den til at prisgive alting, blev udført med succes.

Den store tyske åndelige bevægelse forfladigedes og sygnede hen i tiden efter Goethe, men den fik en efterklang, der er værd at lægge mærke til, i den tyske pædagogiske bevægelse i

den første trediedel af det 20. århundrede. Kunstopdragelsesbevægelsen, pædagogikken med udgangspunkt i barnet, arbejds- og landbrugsskolebevægelsen, det var forsøg på i det mindste med pædagogiske forholdsregler til bevarelse af menneskets humanitet og helhed at imødegå det 19. århundredes tendenser til rationalisering og opsplittelse af arbejdsprocesserne, til bureaukratisering af staten og atomisering af samfundet. Det kom dengang til en éngangs symbiose mellem den praktiske reformbevægelse og en denne ledsagende og fremmede pædagogisk videnskab. Hovedmanden for denne »humanistiske pædagogik« var Hermann Nohl, der i sit toneangivende værk »Die pädagogische Bewegung in Deutschland« stillede to »pædagogiske folkebevægelser«, ungdomsbevægelsen og folkehøjskolebevægelsen ved siden af skolens reformbevægelser. Det vækker da heller slet ingen undren mere, at Grundtvig nu bliver bragt ind i denne bevægelses sammenhæng og kommer til syne i rækken af de store pædagogiske klassikere, f.eks. når Nohl skriver. »Næsten alle, der kæmper for reformer, er da også altid orienteret således, at de betoner aktiviteten og ytringen over for passiviteten og indlæringen, lige fra Comenius, Basedow og Pestalozzi, der begyndte på dette, og op til Fröbel, Grundtvig eller Kerschenssteiner.«²² For øvrigt var de to næste store repræsentanter for den humanistiske pædagogik, Wilhelm Flitner og Erich Weniger, gode grundtvigkendere og har flere gange skrevet om ham.

Reformpædagogikken har talt meget om frihed for barnet, for skolen og for læreren, den humanistiske pædagogik betone de pædagogikkens autonomi, og folkehøjskolebevægelsen ville altid være »fri« folkeoplysning, uafhængig af staten og andre magtorganer. Men alle havde også talt meget om folk og fællesskab, og de havde kæmpet imod altfor enkle forestillinger om indlæring, oplysning og opdragelse, forestillinger der ikke tager hensyn til spontaneiteten og individualiteten hos de enkelte og de menneskelige relationer i fællesskabet. Mod det moderne målrationalelle, ensporet kausale princip opstillede man et dialogisk princip for menneskelig og åndelig omgang.

Efter den anden verdenskrig gjorde man tyskerens hang til irrationalisme, til romantik, også hans fællesskabslængsel og kritik af civilisationen ansvarlige for nationalsocialismens opkomst, idet man altså anså de nævnte egenskaber for medvirkende årsager. Alle strømninger, hvor folk og fællesskab, kritik af industrialisme, af urbanisering etc. forekom, og hvor man kunne påvise skepsis over for videnskaben og betoning af følelsen, kom under mistanke for fascisme. Derimod vakte en orientering ved franskmænd og angelsaksere i begyndelsen altid en formodning om fremskridt og rationalitet. For Grundtvig var der da lige så lidt forståelse at vente som for reformpædagogikkens ideer og den humanistiske pædagogiks intentioner, hvis endeligt blev direkte forkyndt i en bogtitel.²³ Ganske vist var de mulige affiniteter til Nationalsocialismen, der dog næppe eksisterede, ikke virkelige grunde, men det, at disse bevægelser kom på tværs af tidsånden, der mere og mere pressede i retning af at instrumentalisere pædagogikken og også voksenoplysningen.

I dag hvor resultaterne af de analytiske videnskaber, af den tekniske tænkning og af det kapitalistiske markeds rationalitet truer os med døden, forkyndes en ny tænkning, en New Age, et tidehvert eller hvad det ellers kan kaldes. De, som nu rask tilbyder de nye recepter og vending mod nye tider, ved ofte ingenting mere om de traditioner, som allerede længe havde sat dialog, vekselvirkning, fællesskab og solidaritet i stedet for egoisme, konkurrence og mekanik. Hvis vi ved overvejelser over verdens og menneskets redning ikke vil risikere at tænke for kortsigtet, må vi tænke tilbage på de store forgængere på vejen til humanitet og på ny stille spørgsmål til dem. Grundtvig kunne da være et midtpunkt for fælles forskning og besindelse i denne betydning: For menneskets og klodens skyld – for menneskets og jordens skyld.

Anmærkninger:

1. Adolf Reichwein – Ein Lebensbild in Briefen und Dokumenten. Hrsg. v. Ursula Schulz. München: Müller 1974. S. 255
2. Zit. nach: N.F.S.Grundtvigs Volkshochschule. Eingeleitet von Erich Weniger. 2. Aufl. – Weinheim: Beltz 1962 (Kleine päd. Texte 9).
3. Peter Rosbach (d.i. Adolf Reichwein): Grundtvig. In: Päd. Zentralblatt 13 (1933), H. 7/8, S. 342-364. Abgedruckt i: Adolf Reichwein: Ausgewählte päd. Schriften. Paderborn: Schöningh 1978.
4. Werner Picht u. Eugen Rosenstock: Im Kampf um die Erwachsenenbildung 1912-1926. Leipzig. Quelle & Meyer 1926, S. 152.
5. A.a.O. S. 113.
6. A.a.O. S. 37.
7. 7. Bd., 1920.
8. Georg Koch: Der Volkshochschulgedanke. Ausgew. Aufsätze. Kassel: Neuwerk-Verlag 1928, S. 62.
9. I Martin-Buber-Arkivet i Jerusalem ligger en udførlig protokol fra dette Heppenheimer møde.
10. Martin Buber: Der Jude und sein Judentum. Ges. Aufsätze und Reden. Köln: Melzer 1963, S. 680.
11. Eduard Weitsch: Was soll eine deutsche Volkshochschule sein und leisten? Jena: Diederichs 1919. (Tat-Flugschriften 27). Ders.: Zur Sozialisierung des Geistes. Jena: Diederichs 1919.
12. Else Hildebrandt: Die schwedische Volkshochschule. Berlin: Heymanns 1916.
13. Wilhelm Stapel: Volksbürgerliche Erziehung. 2. Aufl. Hamburg: Dt. Volkstum 1920 (Fichte-Hochschule H. 4) S. 10f.
14. Bruno Tanzmann: Denkschrift zur Begründung einer deutschen Volkshochschule. Hellerau-Dresden: Wanderschriften-Zentrale 1917, s. 91.
15. Helmut Keim u. Dietrich Urbach (Hrsg.): Volksbildung in Deutschland 1933-1945. Einführung u. Dokumente. Braunschweig: Westermann 1976. S. 341.
16. Nach A.H.Hollmann: Die Volkshochschule. 3. neubearb. Aufl. der »Dänischen VHS«. Berlin: Parey 1928. S. 11.
17. Hollmann a.a.O. S. 12.
18. Ernst Bloch: Thomas Manns Manifest (1937), in: Politische Messungen, Pestzeit, Vormärz. Frankfurt: Suhrkamp 1970. S. 156. Nu bagefter ser jeg, at jeg i dette spørgsmål stemmer helt overens med Theodor Jørgensen. Smlgn. dennes artikel: Volkstum und Christentum bei N.F.S.Grundtvig. In: Kerygma und Dogma 33 (1987), H. 3., S. 192-206.
19. Joh. Gottfried Herder: Sämtliche Werke. Hrsg. v. Bernh. Suphan. Bd. 1-33. Berlin 1877-1913, Bd. 4, S. 57, 59.
20. Theodor Litt: Das Bildungsideal der deutschen Klassik und die moderne Arbeitswelt.

21. N.F.S. Grundtvigs Volkshochschule. 2. Aufl. Weinheim: Beltz 1962. S. 58.
22. Hermann Nohl: Die pädagogische Bewegung in Deutschland und ihre Theorie. Frankfurt a.M. Schulte-Bulmke 1961. S. 161.
23. Ilse Dahmer und Wolfgang Klafki (Hrsg.): Geisteswissenschaftliche Pädagogik am Ende ihrer Epoche – Erich Weniger. Weinheim/Berlin: Beltz 1968.

Paul Röhrig, professor, KØln
(Oversættelse: Ellen Grønland)

Perestrojka og den menneskelige faktor

I april 1985 holdt Gorbatsjov sin første tale som generalsekretær på et plenummøde i Centralkomitéen. Denne tale betragtes som startskuddet for »perestrojka« (den økonomiske 'omstilling') og »glasnost« (åbenhed). I dag, fire år efter, kan enhver konstatere, at medens »glasnost« ser ud til at have det godt, så går det trægt med realiseringen af de økonomiske reformer. »Det er blevet mere interessant at læse end at leve«, siger sovjetborgerne lidt sarkastisk. Tidligere havde vi det daglige brød, men vores sjæle sultede. I dag har vi »glasnost«, men den kan vi jo ikke spise.

Næst efter »glasnost« og »perestrojka« er det ord, man hyppigst støder på i dag i Sovjetunionen, »deficit« (mangel). Der er mangel på stort set alt, fra basisfødevarer til serviceydelser. Den mest iøjnefaldende »deficit« er imidlertid ikke af ydre, materiel karakter. Det drejer sig i stedet om en moralsk og psykologisk, eller rettere, socialmoralisk og socialpsykologisk »deficit«. Det, der mangler mest, er immaterielle, abstrakte goder som selvstændighed, initiativ, professionalisme og kreativitet. Sagt med andre ord, der er et skrigende behov for netop de menneskelige kvaliteter og egenskaber, som sovjet-systemet i løbet af den tid, det har eksisteret, bevidst og konsekvent har modarbejdet og undertrykt. Politisk umyndiggørelse, terror, et vilkårligt retssystem og en primitiv ideologi har effektivt de-aktiveret den faktor, som Gorbatsjov taler så meget om, og som han siger, at der er så hårdt brug for i dag, nemlig *den menneskelige faktor*.

Uden en mobilisering af den menneskelige faktor kan det økonomiske reformprogram ikke realiseres. Og omvendt, den menneskelige faktor kan ikke komme til udfoldelse, hvis der ikke sker en nedbrydning af det etablerede kommandosystem og den stærkt centraliserede, administrative struktur, der jo

pr. definition må modarbejde enhver form for privat initiativ og individuelle løsninger.

Man ændrer ikke et politisk system i en håndevending, og da især ikke det sovjetiske. Gorbatjov gjorde sandsynligvis det eneste mulige (selv om der var mange, der mente, at det netop var umuligt), da han åbnede op for »glasnost« og dermed også for kritik af de rådende forhold. Ved hjælp af »glasnost« kunne der mobiliseres et angreb på det trægt fungerende og magtfuldkomne bureaukrati. Men åbenheden blev selvfølgelig ikke lanceret, bare fordi Gorbatjov havde brug for kritik af bureaukrater og politiske modstandere. Der var også brug for en *mobiliserende* faktor. Åbenheden kunne være med til at mobilisere folket, påvirke socialpsykologien, nedbryde passiviteten og apatien, styrke den enkelte i troen på, at det nyttede noget at hæve stemmen og blande sig i det politiske liv. Fra første færd appellerede Gorbatjov til intelligentsiaen. Det var ikke en tilfældighed. Netop i denne gruppe, den faguddannede – og måske især – den kunstneriske intelligentsia, fandtes det kritiske og kreative potentiale, som Gorbatjov havde brug for, og som systemet havde gjort så meget for at ødelægge. Og da ikke mindst i denne gruppe.

Allerede efter Oktoberrevolutionen i 1917 begyndte udrensningerne af den borgerlige intelligentsia, der sad inde med faglig viden og ekspertise. Den herskende klasse, der havde forstand på at styre og administrere, blev erstattet med en ny og uerfaren (men til gengæld entusiastisk) politisk avantgarde.

I 30'erne blev så denne revolutionære ledergruppe udrenset. De gamle bolsjevikker blev erstattet med en yngre ledergeneration, der var om muligt endnu mere uerfaren end den tidligere med hensyn til styringsfunktioner, management og administration. I 30'erne begyndte også en systematisk udrensning af den kunstneriske (kreative) intelligentsia.

Op til og under 2. verdenskrig kom turen til den selvstændigt tænkende og driftige militære ekspertise. Dem, Stalin ikke nåede at ekspedere, tog krigen så at sige af sig selv.

Efter krigen kom en ny udrensningsbølge. Kamp imod

kosmopolitismen var det slogan under hvilken, man gik løs på »anti-patriotiske«, især jødiske, intellektuelle – og andre med – der havde skaffet sig ideologisk tvivlsomme erfaringer og impulser ved kontakten med det degenererede, men absolut ikke døende, kapitalistiske Europa.

I 60erne og 70erne var turen kommet til den intelligentsia, der var blevet præget af opgøret med stalintiden under det såkaldte tøbrud i 50erne. De, der tog afstaliniseringen alvorligt og ønskede et tilbundsgående opgør med fortiden, blev smidt ud af landet, sendt længere ind i landet, eller gik under jorden og blev dissidenter.

Det var så intelligentsiaen. Men også i folket skete der en systematisk nedbrydning af det driftige, kreative og selvstændige. Håndværkstraditionen blev ødelagt. Den var jo et levn fra det før-revolutionære, borgerlige samfund. Arbejdere, der tog parolen om proletarietets diktatur for pålydende og nægtede at forstå, at det, det drejede sig om, var partiets diktatur, blev hurtigt passiveret. Men det som nok har haft den mest ødelæggende effekt – idet det ramte den afgjort største befolkningsgruppe – var folkemordet (sådan kalder man det i dag) på bønderne. Kollektiviseringen og af-kulakiseringen i 30erne knuste den russiske bondekultur. Det var især de driftige og dygtigste bønder (og deres familier), det gik ud over. Det sovjetiske landbrug er aldrig kommet sig efter den åreladning, der skete her, hvad de mildest talt pessimistiske rapporter om fødevarer-situationen og forholdene generelt i landbrugssektoren bekræfter. Hvis der til det billede, som her er skitseret, lægges terror, politisk umyndiggørelse og et fuldkommen vilkårligt retssystem, så forstår man godt, at en af de hyppigst forekommende paroler i den igangværende debat i Sovjet lyder: »Vi må drive slavementaliteten ud af os selv«.

Intelligentsiaen har haft bedre muligheder end andre grupper for at sikre og videreføre sin specielle kultur, sine specifikke traditioner og egenskaber. Åndens kultur kan overføres usynligt og hemmeligt. Men, hvordan bevarer man håndens kultur? Arbejdstaditioner, håndværk og faglige

færdigheder er konkrete og synlige. Når håndens kultur en gang er glemt, er den ikke så ligetil at genoplive. Enhver der har oplevet en sovjetisk byggeplads, et sovjetisk landbrug eller haft fornøjelsen at blive konfronteret med en sovjetisk serviceinstitution ved, hvad det drejer sig om.

Det var intelligentsiaen, der var den drivende kraft i opgøret med stalintiden. Og da især den kreative intelligentsia – forfattere og kunstnere. Det var politikere, der proklamerede opgøret, men det blev forberedt og navnlig ført ud i livet af intelligentsiaen. Perioden har da også fået navn efter et litterært værk, Ilja Ehrenburgs roman »Tøbrud« fra 1954. Symptomatisk er den tale Khrustjov holdt på den 20. partikongres i 1956, og hvori han fremkom med de såkaldte afsløringer om stalintidens forbrydelser og »personkulten«, stadigvæk hemmelige i Sovjet.

Men opgøret med stalintiden førte ikke til en revidering eller afstandtagen fra selve det politiske system. De socialistiske idealer, det ideologiske grundlag for systemet blev ikke, eller rettere, måtte ikke blive draget i tvivl. Da opgøret truede med at nå ud over, hvad politikerne ønskede, blev det standset. Det skete i midten af 60'erne. En række forfatter-rettergange, hvoraf den mest opsigtsvækkende var den imod Andrej Sinjavskij og Jurij Daniel i 1965-66, markerede hvor grænserne gik. De to forfattere havde udfordret selve systemet. Opgørstraditionen gik under jorden. Men den overlevede.

I 70'erne antog den nye former, åbent og inden for rammerne af systemet. Igen var det den kreative intelligentsia, der gik i spidsen. En række forfattere med forankring i bondemiljøer skrev om de glemte og truede værdier, der knyttede sig til denne ikke-proletariske kultur, der ifølge den officielle ideologi var et levn fra fortiden og historisk dømt til undergang. Der var tale om en lavmælt og hverken politiserende eller ideologiserende videreførelse af tøbrudstraditionen. Det, der lykkedes for de såkaldte landsbyforfattere (f.eks. V. Rasputin, F. Abramov, V. Belov og V. Astafjev) at få sagt i deres værker, havde ikke desto mindre en skarp brod imod

den officielle ideologi. De udtrykte en fundamentalt anderledes historie- og menneskekonception end den marxist-leninistiske. I stedet for klassekamps-tænkning satte de universelle værdier. Det gode og det onde blev vurderet ud fra moralske og religiøse kriterier snarere end ideologiske. De skrev om menneskets forhold til naturen og jorden; slægtens og den åndelige traditions betydning for enkeltindividet, menneskets forhold til Gud. De lod hånt om den socialistisk-realistiske model for litteraturen, ifølge hvilken »den positive helt« skulle udtrykke det, der var »typisk« for sovjetmennesket: hengivenhed over for partiet, bekræftelse af socialistiske normer og idealer, tro på det fremtidige kommunistiske samfund.

Men samtidig med den åbne genoplivning af bondekulturens værdier skete der en underjordisk genopdagelse af den nationale, førrevolutionære, religiøse og åndelige tradition. (Den slavofile tradition, Berdjaev, Florenskij, Solovjev m.fl.). Dette fik betydning for den senere udvikling, som jeg skal vende tilbage til. Det vi oplever i dag, er en genoplivning af 60ernes afbrudte tøbrudstradition. 60er-oppositionen hører i dag til Gorbatsjovs stærkeste støtter. Og han er selv en del af den. Også i partiet skete der – naturligvis – en nytænkning i afstaliniseringsperioden, og da netop i den generation Gorbatsjov tilhører, og som ikke var direkte impliceret i stalinistens misgerninger.

Men der er i dag, ligesom dengang, tale om en opposition inden for systemets rammer. Der er tale om oprørere, der ønsker at rense socialismen for stalinisme, at bekæmpe »afvigelse« fra noget man mener at være en »socialistisk norm«. Der er tale om oprørere, der ønsker »socialisme med et menneskeligt ansigt«. (Forfattere som A. Rybakov, M. Sjatrov, D. Granin og V. Dudintsev hører med til denne gruppe oprørere med rødder i »den første perestrojka«).

Hovedsynspunktet er, at hvis det testamente, Lenin skrev umiddelbart før sin død, og i hvilket han advarer imod Stalin, var blevet taget alvorligt, og hvis man i stedet for kollektiviseringen havde videreført NEP-politikken fra 20'erne, så var den sovjetiske historie kommet til at se meget anderledes ud.

Litteraturkritikeren Alla Latynina, der har skabt sig et navn som en af de skarpsindigste analytikere også af samfundsmæssige forhold, kalder denne gruppe af tidligere oprørere, der nu støtter Gorbatjov, for »det ny establishment«.

Afstaliniseringen i 50erne og 60erne gjaldt personkulten omkring Stalin og stalintidens repressalier. Men, som Alla Latynina sagde under et møde med danske journalister fornylig i Moskva: Det, Khrustjov og politikerne var optaget af dengang, var de forbrydelser, der var blevet begået imod *kommunister*. Ingen interesserede sig for, fortsatte hun, hvad der skete med almindelige mennesker. Ingen rejste spørgsmålet om kollektiviseringen. Ingen spurgte om udrensningerne imod adlen, kirken, de borgerlige officerer og den borgerlige intelligentsia i 20erne. Ingen stillede spørgsmålet om partiets rolle i den terror, der begyndte allerede straks efter Oktoberrevolutionen.

I dag er man begyndt at tage disse spørgsmål op til diskussion. Igen på initiativ af først og fremmest forfattere og publicister. I den senere tid er også faghistorikere blevet aktiveret. (F.eks. professor Jurij Afanasjev, der er rektor for Moskvas Historiske Arkivinstitutt, og som har stillet sig i spidsen for opgøret med den officielle historieforfalskning.)

Også Gorbatjov har berørt nogle af disse spørgsmål. Men en mere præcis stillingtagen fra partiets side er næppe at vente, før den hidtidige historieskrivning er blevet revideret. En sådan revidering er i gang i øjeblikket.

Men alene det, at en offentlig diskussion er i gang, og at den ikke er blevet standset udtrykker, om ikke partiets tilslutning, så i det mindste accept af, at der er mere end én måde at forholde sig til historien på.

Når Gorbatjov i dag siger, at »ingen har patent på sandheden i sidste instans«, eller taler om respekt for og lovsikrede garantier for individet, eller når han fremhæver universelle værdier i stedet for klassekamptænkning; global tænkning i stedet for ideologiske stereotyper og fjendebilleder – så lyder han unægtelig som en dissident fra 60erne og 70erne (eller

som en, der har forstået, hvad landsbylitteraturen drejede sig om). Dissident er da også, hvad Andrej Sinjavskij (der lever i eksil i Paris) kaldte ham fornylig i et interview til en fransk avis. Gorbatjov var »Dissident nummer et« i Sovjet, sagde Sinjavskij og fremkaldte vrede protester fra sovjetiske dissidenter, der absolut ikke mente, at begrebet dissident var forneligt med det at indehave posten som generalsekretær for Sovjetunionens kommunistiske parti.

Men når Gorbatjov samtidig taler om det, der er sket op igennem Sovjetunionens historie som »afvigelser« fra »socialistisk lov og ret«, eller når han taler om pluralisme, der af en eller anden grund absolut skal være socialistisk (!), og når han på vegne af hele det sovjetiske folk udtaler, at det ikke har i sinde at afvige fra den valgte socialistiske vej, lyder han mere som en »klassisk« oprører fra 60erne.

Oprørstraditionen fra »den første perestrojka« har således fået nyt liv, er kommet op til overfladen fra sin underjordiske, eller delvis underjordiske eksil, og er i dag konsolideret i, hvad Alla Latynina kalder »det ny establishment«. Men der er nogen, der er gået et skridt videre. Blandt andet med Alla Latynina selv i spidsen.

Ud fra genopdagelsen af den før-revolutionære, ikke-bolsjevikiske idé-tradition i 70erne, voksede en ny opposition, der er begyndt at profilere sig åbent under perestrojka. Det drejer sig om den nationale bevægelse, og hvad man kan kalde en ny-liberal strømning.

Den nationale bevægelse er mangefacetteret. Men groft set kan den inddeles i to hovedgrupper. På den ene side er der de såkaldte national-bolsjevikker, der accepterer revolutionen og endda Stalin som russiske fænomener, som noget der styrkede Rusland og den imperiale tradition. Denne gruppe hævdes at være i tilbagegang, men skal ifølge bedømmere, have haft en vis opbakning i de gamle, konservative partikadrer. Den anden hovedgruppe er de »rent« nationale, der ser revolutionen som en europæisk fiks idé, der blev udklækket dér – forkastet – og siden eksporteret til Rusland. Til denne

gruppe hører nogle af de førømtalte landsbyforfattere og på mange måder også eksilforfatteren Aleksander Solzjenitsyn. Fælles for de to grupper er mistænksomhed over for vesten og modstand imod vestlig indflydelse på den russiske kultur.

Foruden disse to hovedgrupper findes også forskellige »folkelige« nationale bevægelser, f.eks. den meget omdiskuterede »Pamjat'«-bevægelse, der opviser stærke antisemitiske træk og hævder eksistensen af en sionistisk verdenssammenslutning imod den russiske kultur. Denne, og andre »folkelige« nationale bevægelser har dog en noget anden oprindelse end de, der er omtalt tidligere, idet de ikke primært udspringer i intellektuelle, men snarere ikke-intellektuelle, folkelige miljøer.

De nationale bevægelser, som her er omtalt, er russiske. Der findes også nationale bevægelser, der er begyndt at profilere sig og virke åbent under perestrojka i de øvrige fjorten, ikke-russiske republikker. Stærkest i de tre baltiske republikker og Kaukasus men også f.eks. i Hviderusland, Ukraine og Centralasien. Disse bevægelser har deres specifikke, nationale og historiske forudsætninger. Men fælles for dem alle ser ud til at være et element af fjendskab over for den 'sovjetiske' kulturindflydelse, hvad der i virkeligheden er ensbetydende med anti-russiske stemninger. Det 'sovjetiske' identificeres så godt som udelukkende med det 'russiske'. I Centralasien opfattes det sovjetiske, efter alt at dømme også som noget 'europæisk'.

Den liberale strømning er også vokset frem under indflydelse af den nationale, før-revolutionære, ikke-bolsjevikiske idé-tradition. Alla Latynina fremhæver filosofen Berdjaev, der kombinerede en europæisk, personalistisk (individ-orienteret) idé-tradition med elementer fra den russiske, 'kollektivistiske' åndelige og religiøse tænkning. I august 1988 publicerede det litterære tidsskrift »Novyj mir« en artikel af Alla Latynina, der er blevet opfattet som et liberalt-filosofisk program. Latynina skriver blandt andet: »Dannet af ordet »frihed«, udgår liberalismen fra en anerkendelse af individets frihed, værdighed og ubestridelige rettigheder. ... Historisk

tabte liberalismen i vort land. Folket foretrak ideen om den sociale retfærdighed fremfor ideen om individets frihed. Liberalismen taber overhovedet ofte i historien, eftersom den ikke går over i en bestemt tro, en mono-idé, der er i stand til at rive masserne med sig. Men nu, hvor tiden har vist det skadelige i ideer om social retfærdighed, der ikke er suppleret med ideer om personlig frihed, nu, hvor vi er ved at udarbejde begreber om tankefrihed og menneskerettigheder, så er liberalismens ideer frugtbare. Det er reformatoriske ideer. Og landet er jo slået ind på reformernes vej. ... Måske er det på tide, at vi forlader den indgroede foragtfulde holdning til liberalismen, holder op med at maltraktere den som en ubestemt og kompromissøgende idé.

Tiden har fået nok af absolutte idéer. ... Hvis vi ikke anerkender tankens frihed som den væsentligste værdi (og sikrer den med love), bliver vi aldrig et åbent samfund«.

Oktoberrevolutionen var en misforståelse, siger Alla Latynina i føromtalte interview. Vi skulle have standset ved februarrevolutionen og udviklet parlamentarisme, demokrati og pluralisme. Alle politiske synspunkter skal, mener hun, have ret til at manifestere sig offentligt og sikres politiske kanaler. Selv tror hun ikke på en socialisme, der udelukker andre politiske holdninger og ideer. Hun er imod det »ny establishment«s, som hun siger, forsøg på at genoplive og redde en »død ideologi«. De går kun ind for begrænset frihed, for begrænset »glasnost«, mener hun.

Også i folkedybet rører det på sig. Der er vokset utallige økologiske bevægelser frem, der kæmper imod snævertsynede og ofte absurde ministerielle beslutninger, der truer med at ødelægge naturen. Religiøse bevægelser har tilkæmpet sig større frihed efter 70 års undertrykkelse. Ude i republikkerne er der dannet folkefronter, der samler i hundredtusindvis af mennesker, og som går imod det Moskva-styrede politiske, økonomiske og kulturelle formynderi.

Der er opstået en broget flora af ungdomsbevægelser og bevægelser til genoprettelse af den historiske erindring og den historiske sandhed. Der er opstået kooperative bevægel-

ser og andre former for alternative økonomiske samarbejdsformer.

Alle disse bevægelser og grupper (der også kaldes »uformelle« – dvs. ikke er parti- eller statskontrollerede) er udtryk for, at folk ønsker et civilt samfund, ønsker at formulere sig og fremføre deres interesser offentligt og deltage i samfundslivet. Kort sagt, disse bevægelser er udtryk for en aktivering af netop den menneskelige faktor.

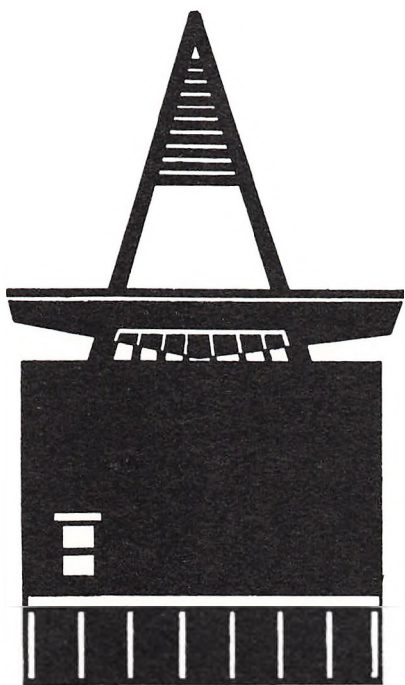
Problemet er, at der stadigvæk ikke findes velfungerende politiske institutioner, der kan kanalisere, eller »opsuge« om man vil (afhængigt af hvilken side man ser det fra), disse bevægelser. Forfatningsreformen var ét forsøg på at råde bod på situationen. Til valgene til De Folkedepputeredes Kongres, der fandt sted i marts, havde uofficielle (landsdækkende), organisationer fået ret til at opstille kandidater.

En retsreform er under udarbejdelse og ligeledes en ny presselov. De mange manipulationer i forbindelse med opstillingen af kandidater til valgene af folkedepputerede, manipulationer med pressen og manipulationer med uformelle gruppers udfoldelsesmuligheder, som man hører om, viser imidlertid, at der stadigvæk er lang vej tilbage, før 'den menneskelige faktor' kan frigøres og blive et virkeligt konstruktivt element i »perestrojkaen«. De etablerede parti- og statsstrukturer er stadigvæk magtfulde og kan gribe ind i eller standse »ubehagelige«, uvelkomne individuelle initiativer fra neden.

Men 'den menneskelige faktor' er aktiveret og mobiliseret. Problemet for Gorbatjov ser ud til at være, at han, så at sige, synes både at ville blæse og have mel i munden.

Hvis han ønsker en aktivering af 'den menneskelige faktor', hvad alt jo tyder på, må han regne med, at den ikke lader sig begrænse af én politisk model. Under alle omstændigheder må der skabes kontrolmekanismer, der sikrer dens udfoldelse og garanterer den imod overgreb fra myndighederne. Hvordan det sidste skal lykkes, uden at der samtidig bliver en udfordring af det eksisterende system er så spørgsmålet.

NYT FRA

ASKOV HØJSKOLE

INDHOLD

	side
Askov Højskole 1987-88	3
Sommerskolen 1988	5
Prag – et besøg værd	6
Beretning Askov Lærlinge 1988	8
Sommermødet 1988	11
Generalforsamling i Askov Lærlinge 1988	13
Askov Lærlinges regnskab	15
Askov Højskoles regnskab	16
Elever på Askov Højskole 1988-89	19

Omstående forside er udført af Inger Marie la Cour Søndergaard

Askov Højskole 1987-88

Det er de senere år blevet skik, at der på opslagstavlen føres en kalender over alt, hvad der foregår på skolen uden for den egentlige undervisning. Et medlem af Fællesudvalget har det ansvarsfulde job at sørge for, at kalenderen er ført à jour. Den omfatter alt, hvad der sker på skolen, også kortkursvirksomheden, besøg udefra m.m. Denne aktivitetskalender giver bag efter et godt billede af, hvad der er foregået under en vinter- eller sommerskole. Hvad angår vinteren 1987-88, kan man konstatere, at der i gennemsnit var 4 friaftener om måneden. Alle andre dage var der aktiviteter fra morgenstunden til ud på aftenen.

Fra november-december kan nævnes: en koncert med Vestjysk Symfoniorkester, et foredrag ved Mogens Krustrup om le Corbousier, en sangaften udelukkende omfattende sange med tilknytning til Askov Højskole (det blev til to udsendelser – plus genudsendelser – i Danmarks Radio) samt i, samarbejde med SF, en meget vellykket og velbesøgt debataften om landbrugets fremtid. Egnens landbrugsskoler var inviteret og mødte talstærkt frem. Endvidere havde Fællesudvalget arrangeret en foredrags- og debataften med Søren Krarup.

Og i perioden efter jul var der foredrag af: Karl Otto Meyer om den politiske situation i Slesvig-Holsten, professor Jes P. Asmussen om Islam, Vera Slæbo om »Grafologi og dybdepsykologi« (sammen med Folkeuniversitetet), fhv. grønlandsminister Knud Hertling, lektor ved handelshøjskolen Jesper Jespersen om den økonomiske elendighed, professor Tyge Arnfred om boformer (i samarbejde med en gruppe arkitekter), Samuel Rachlin om emnet: »Hvorhen med Gorbatsjov?«, Jens Nauntofte – 2 foredrag – om Mellemøsten og amerikansk udenrigspolitik, professor Troels Dahlerup om »Undertrykkelse under Chr. IV« (i samarbejde med Folkeuniversitetet), Margrethe Auken (sammen med dagcentret »Knudepunktet«, Vejen) samt Frank Oswald om Østeuropa og Tjekkoslovakiet – som optakt til rejsen til Prag i den sidste uge af vinterskolen.

Der var også på vinterskolen efter jul en række andre arrangementer så som koncerter og ekskursioner, bl.a. til det spændende og nu snart restaurerede Sønderskov Slot.

Der er på vinterskolen afsat 3 ugentlige timer til foredrag ved skolens lærere. Hertil kommer Udenrigspolitisk Orientering 1 time om ugen ved Hans Møller Christensen. Richard Andersen talte om Jakob Knudsen, hans slægtshistorie og digtning i kulturhistorisk sammenhæng, om dansk historie i mellemkrigstiden, fransk historie og politik samt historiske vandringer i Paris.

H.C.Hansens foredrag drejede sig om Poul la Cour og forsøgsmøllen i Askov, om konsekvenserne af de biologiske teknikker samt om mystik og videnskab.

Lars Bo Bojesen behandlede emnerne: Rudolf Steiner og hans opfattelse af kristendommen, Tiden og Øjeblikket samt Aggression og religion.

Hanne Rydal fortalte om Selma Lagerlöf's »Gösta Berlings saga«, om Herman Melville og om Milan Kundera's »Tilværelsens ulidelige lethed«.

Bent Haugaard Jeppesen: holdt tre foredrag om den unge Johannes V. Jensen og om den unge Henrik Pontoppidan samt en foredragsrække med titlen: Findes det postmoderne?

Thormod Christensen talte om informationssamfundet, Karen Holst om Prags arkitektur, og Knud Peder Jensen fortalte scener fra det virkelige liv.

Og endelig behandlede undertegnede følgende emner: Fænomenet lykke, Nietzsche og vor tid samt Grundtvigs menneskesyn og virkelighedsopfattelse.

Sidst i marts modtog vi meddelelsen om, at Magnhild Ødvin Bukdahl var død. Fru Bukdahl kom i de senere år mere og mere ned på skolen. Hun levede med både i byens og skolens liv, altid glad, veloplagt og positiv, en opmuntring for os i det daglige arbejde. »Bjerget« er nu solgt, men huset vil blive stående, som vi altid har kendt det, og som det hører med i billedet af Askov. Det er samtidig bestemt, at Bukdahls bogsamling skal gå til Askov Højskoles Bibliotek som en særlig samling, og vi håber, at det på en eller anden måde vil lykkes at skabe den rigtige ramme om denne fornemme boggave.

*

Efterårsmødet fandt sted fra fredag d. 30. september til søndag d. 2. oktober og tog i god tid fat på revolutionsjubilæet. Karen Holst fortalte om revolutionskunstneren David og »Marats død i badekarret«, Richard Andersen om revolutionens start og forløb, om reaktionerne i provinsen – og i Danmark, og Ebbe Kløvedal Reich udvidede perspektivet til: »Vølund Smed – den danske arbejder og revolutionen«. Derudover bød programmet på en litterær fortælling ved Hanne Rydal, et foredrag af musikeren Peter Bastian, som også stod for musikken lørdag aften ved Bazaar, hofmarskal Hans Sølvhøj talte om: »Vor opfattelse af historien« og undertegnede om: »Fra folk til almue. Folkeoplysningens mulige forfald i informationsamfundet«. Der var gudstjeneste i kirken ved Agner Frandsen og efterårsmødet sluttede med en koncert med Elisabeth Klinting, Kristian la Cour og Askov Højskoles sangkvintet.

Hans Henningsen

Sommerskolen 1988

Sommerskolen begyndte i år på en søndag, hvilket gav en god sammenhæng i indkøringsperioden. I de følgende dage kom folketingsvalget den 9. maj til at sætte sit præg. Vi havde inviteret 2 lokale folketingskandidater, Ivar Hansen, MF fra Venstre og Henrik Dam Kristensen fra Socialdemokratiet til et valgmode og på valgaftenen var vi samlet i festsalen, hvor et TV-hold fra Provinsafdelingen i Århus også var til stede og i aftenens løb sendte direkte indslag med interview af nogle elever fra Askov og fra Ladelund Landbrugsskole.

Sideløbende med sommerskolen blev der afholdt en række korte kurser, hvor emner og kursusledere var følgende: »Det lykkelige menneske« ved Lars Bo Bojesen, »Kunst og kultur på Christian d. IV's tid« ved Karen Holst, »Egne og mennesker i Sønderjylland« ved Richard Andersen, »Tegne- og Malekursus« ved Ulla Haugaard Jeppesen, »Veje til Milan Kunderas romaner« ved Anders Raahauge, »På den jyske hede« ved Richard Andersen og i lighed med sidste år i samarbejde med Det danske Selskab »Danmark, danskerne, dansk« ved Annette Dochweiler, Henning Dochweiler og Ulla Henningsen.

Sommerskolens foredragsprogram så således ud: »Valgene i Frankrig og i Slesvig-Holsten« (Richard Andersen), »Milan Kundera: Tilværelsens ulidelige lethed« (Hanne Rydal), »Den unge Henrik Pontoppidan« (Bent Haugaard Jeppesen), »Christian d. IV's arkitektur og billedkunst« (Karen Holst), »Scener fra det virkelige liv« (Knud Peter Jensen), »Aksel Larsen i dansk politik« (Richard Andersen), »Informationssamfundet« (Thormod Christensen), »Billedkunst« (Karen Holst), »Om fænomenet Tid« (Lars Bo Bojesen), »Fortælleren« (Hanne Rydal), »Vejen til Mandalay«, (Vagn Hansen).

Ved skolens grundlovs-møde talte forfatteren Knud Sørensen om »Stavnsbåndet og Grundloven«, der således markerede 200 års jubilæet for Stavnsbåndets ophævelse. Endvidere medvirkede skolens sangkvintet.

Da Hans Henningsen afholdt en af Undervisningsministeriets bevilget studieorlov i månederne maj, juni og juli var jeg konstitueret som forstander, hvilket er årsagen til, at jeg skriver beretningen for denne periode.

Thormod Christensen

Prag – et besøg værd

Hvad gør man når telefonen ringer, og en stemme i den anden ende beder en om at skrive lidt om vinterholdet 87-88's tur til Prag, for over et halvt år siden? Undertegnede sagde altså OK, – konfererede lidt med et par af turens andre deltagere, fandt de endnu ikke ordnede fotos frem, satte mig ned, og sidder her endnu, for hvad var det nu vi oplevede?

To busser, ca. 110 elever og mindst lige så mange madpakker vendte en torsdag eftermiddag i april næsen mod syd for næste formiddag at ankomme til Prag.

Forud for turen havde vi gennem foredrag, plancher, fællesmøder osv. fået lidt orientering om de tjekkoslovakiske forhold historisk, socialt og politisk, og mange småmøder var gået med at finde ud af, om man nu veksler sort eller ikke, smugler ved grænsen eller lader være, tager vinter- eller primært sommertøj med. Desuden med at få taget foto til visa, at få et nummer på passet og et dertilhørende nummer i bussen, og endnu vigtigere den dermed faste sidemand osv. osv.

Vi opførte os eksemplarisk under busturen, og kom derfor hurtigt over diverse grænseovergange. Vi fik lidt søvn undervejs og vågnede ved den tjekkoslovakiske grænse op til et ret trist syn, – et gråt og øde landskab med sorte og døde træer. Udover en tung svovllugt havde forureningen sat sine spor i form af store områder med skovdød.

Længere inde i landet fortog det triste indtryk sig, det var som at køre ind i foråret, troede vi, – for noget af det første der mødte os i Prag, var sne og en isnende vind.

Efter at være ankommet til Prag, og fordelt på 3 hoteller, styrtede vi ud i byen for at se lidt på den og den tjekkoslovakiske morgenmad, det sidste var en skuffelse, det første alt andet.

Prag er en utrolig smuk by, et virvar af små smalle gader, en flot arkitektur, Moldau, broerne over, parker, masser af gode spisesteder, billig champagne, ballet, opera og meget mere.

Vi havde med vor danske valuta stor mulighed for at høre, se og smage det hele uden af den grund at føle os ruinerede, samtidig med at mange af os nok havde det lidt skidt over at bruge så mange penge, når vi som kontrast så befolkningens levevilkår.

Hvad vi oplevede under opholdet var noget afhængig af hvilket hotel vi boede på, og dermed hvilke lærere og hvilken guide der styrede slagets gang, men fælles for alle var et besøg på et landbrugskooperativ. Det første indtryk her var en masse store og forsømte bygninger, men lederen af stedet fortalte stolt om driften, mulighederne i et sådant arbejdsfællesskab, økonomien osv. »Kooperativerne« boede i små landsbyer centreret om »hovedsædet« hvortil

der også var knyttet børnehave, skole, sygehus, »Brugsen« m.m., her var fortrinsvis stedets kvinder beskæftiget.

Vor tildelte turistguide hjalp under hele opholdet med gode råd, veksling af penge til individuelle kurser, køb af billetter til diverse forestillinger, osv.

Vi var et par stykker der nåede et par gange i Prageroperaen. Hvis man har set filmen om Mozart er det let at forestille sig oplevelsen af at sidde der, omgivet af rødt plyds, balkoner, og loger, festklædte mennesker og min lille rygsæk som en af de eneste, og ifølge garderobedamerne absolut ikke passende for stedet.

Den sidste dag i Prag kom foråret, og vi var en lille flok der bestemte os for en picnic tur i byens største park.

Vi havde købt ind til det helt store gilde, og havde undervejs lært lidt om køkultur, – ost køber man i en forretning, pølse i en anden, brød i en tredje osv., og hvert sted står man i kø mindst 10–15 minutter, det kræver en god portion tålmodighed at være tjekkisk husmor. – De samme vilkår gælder i de tjekkiske supermarkeder, først står man i lange køer for, i hold, at blive lukket ind i de enkelte afsnit, derefter må man stå i kø for at komme ud igen.

Hjemturen nærmede sig, og vi sørgede for at bruge de sidste penge på LP'er, lædervarer, krystalglas og store mængder champagne, – og efter at man fra hotellets side havde kontrolleret alle værelser, for alt hvad der kunne tænkes stjålet, fik vi lov til at indtage vore tildelte pladser i busserne.

Vi nåede Askov et lille døgn senere, og da var lykken et bad, køkkenets friskbagte boller, og en lille lur, men ikke mindst at mærke at også herhjemme var foråret kommet en uge nærmere.

Ovenstående er kun en lille del af en uges mange oplevelser.

Turens indhold var meget op til den enkelte, og kunne nok ønskes lidt bedre koordineret, ligesom jeg tror det ville have været godt hvis den havde ligget lidt tidligere i forløbet. Det ville have givet os mulighed for, i fællesskab, at fordøje oplevelserne. Nu var dagen for hjemkomsten også sidste dag på skolen, alligevel var turen en dejlig afslutning på et også indholdsrigt ophold på Askov Højskole.

Kirsten H.
vinterholdet 87-88

Beretning, Askov Lærlinge – 1988

Det hænder at man som bestyrelsesmedlem i en elevforening får spurgt sig selv om hvad man i grunden skal med sådan en forening – det hænder endda at man får stillet sig spørgsmålet som formand, og man bliver måske lidt flov – den slags burde man da være klar over – som formand; og dog, man må selvfølgelig have en vis ide om hvad meningen er; men vide det? Hvis man nu vidste det, så kunne man jo bare gå hen og føre det ud i livet, og mon det så ville være det egentlige, det rigtige man fik fat i? Ville man mon ikke snarere få opbygget et velsmurt maskineri uden appel? Jeg tror ikke elevforeningsarbejde kan udføres efter system eller lærebog, jeg tror det ligger i det diffuse rum mellem den nuværende højskole og dens elever – nuværende som forhenværende, og altså i en stadig bevægelse eftersom både højskole og elever forandrer sig. Derfor er det også nødvendigt stadig at overveje hvilke aktiviteter man som elevforening har gang i, og hvordan man prioriterer arbejdet.

I det forløbne år har vi lagt vægt på at gennemføre en sådan revision af elevforeningens arbejde, først ved et udvidet bestyrelsesmøde i december, derefter opfølgende ved bestyrelsesmøder i april og juni.

De spørgsmål vi har drøftet kan inddeles i tre hovedområder: 1) Samarbejdet mellem højskolen og elevforeningen, 2) Bestyrelsens opbygning og arbejdsform, 3) Foreningens konkrete arbejde. Mange principielle diskussioner blev ført i disse forbindelser. I det følgende skal jeg kun referere konkrete beslutninger, og overvejelser af mere principiel karakter.

Samarbejdet mellem højskolen og elevforeningen blev drøftet på et møde mellem Hans Henningsen, Thormod Christensen og to repræsentanter for elevforeningsbestyrelsen. Det havde bl.a. til hensigt at bekræfte aftaler og præcedens på en række områder, men ind i drøftelserne blev også bragt samarbejdet mellem Dansk Udsyn og årsskriftet. Det er et forhold der jævnligt har været berørt af flere grunde: dels binder samarbejdet årsskriftet kraftigt – rent indholdsmæssigt, både på tekst og billedside, dels ville en adskillelse af DU-abonnenter i rene abonnenter og kombinerede abonnenter/elevforeningsmedlemmer kunne betyde en portobesparelse for elevforeningen. En adskillelse vil dog have mange andre konsekvenser som må tages med i betragtning, der sker derfor ikke konkrete ændringer foreløbig.

Omkring bestyrelsens størrelse og arbejdsform blev drøftet antallet af bestyrelsesmedlemmer, antallet af møder og vores arbejdsform der prioriterer udvalgsarbejde højt. Afvejningen lå imellem det at billiggøre møderne og gøre dem mere overskuelige gennem reduktion af antallet af bestyrelsesmedlemmer, og på den anden side det at sikre bredden i repræsentationen,

samt et rimeligt antal medlemmer at fordele opgaverne på. Resultatet blev enighed om at bevare den nuværende størrelse på 13 personer.

Ved drøftelserne omkring det konkrete arbejde var målet at præcisere hvilke opgaver vi lægger hovedvægten på, og på hvilken måde vi udfører dem.

Sommermødet som er en af foreningens største og mest arbejdskrævende aktiviteter var der klar enighed om at bibeholde, men der var også enighed om at formen ikke nødvendigvis behøver at følge så fast et mønster som det har været tilfældet gennem en årrække, en mulighed er at gøre det mere kursuspræget i opbygningen, og allerede med sommermødet i år har vi tilstræbt at føre den tanke ud i livet.

To andre af foreningens mest mærkbare aktiviteter, årsskriftet og AL-nyt, vil også fortsætte, og for at opnå bedre kontinuitet og sammenhæng i indholdet vil årsskriftredaktionen fremover også være redaktion for AL-nyt.

Vi har igennem de foregående år lagt et stort arbejde i at indsamle midler til elevstøttefonden, dels gennem henvendelse til diverse firmaer og fonde, dels gennem salg af trøjer, plakater m.m. Desværre må vi se i øjnene at resultatet ikke står mål med den arbejdsindsats vi har lagt i det, og vi har derfor besluttet fremover at arbejde for elevstøttefonden ved indsamling i forbindelse med elevmøder og ved hjælp af giroopkrævningerne til kontingentet, men at standse med de mere arbejdskrævende metoder som ansøgninger ved fonde, og trøje- og plakatsalg.

En aktivitet har vi ikke drøftet, det er styrelsesarbejdet der indgår som en selvfølgelig del af foreningens opgaver. De væsentligste opgaver i styrelsen i det forløbne år har været opfølgning af en byggesag omkring renoveringen af spisesalens gulv, og gennemførelse af en stram budgetstyring.

Bestyrelsen har været samlet i sin helhed fire gange i løbet af året, alle møder fandt sted på Askov, herudover har der været afholdt en række udvalgmøder.

Medlemstallet er igen i år faldet lidt, fra i alt 1166 medlemmer i 1987 til i alt 1026 medlemmer i 1988. For Askov Lærlinge medlemmer er antallet faldet med 8 medlemmer til i år: 563 medlemmer, for Dansk Udsyn abonnenter er antallet faldet med 132 medlemmer til i år: 463 medlemmer.

Omkring medlemstegning blev det sidste år ved generalforsamlingen drøftet at indføre et nedsat kontingent for nye medlemmer, bestyrelsen blev pålagt at arbejde videre med spørgsmålet, og dette arbejde har medført de to ændringsforslag til vedtægter som er til behandling på generalforsamlingen.

I forbindelse med elevforeningens arbejde er der ofte behov for at få hjælp fra mange andre end netop elevforeningens medlemmer. Vi skylder derfor en stor tak til alle de der i årets løb står til rådighed med hjælp og dåd, det gælder skolens lærere og praktiske personale, det gælder i samarbejdet med sommerskolen om sommermødet og ikke mindst gælder det Hans Henningsen, Thormod Christensen og vore to revisorer Jan Glenstrup og Anna Louise Huggler.

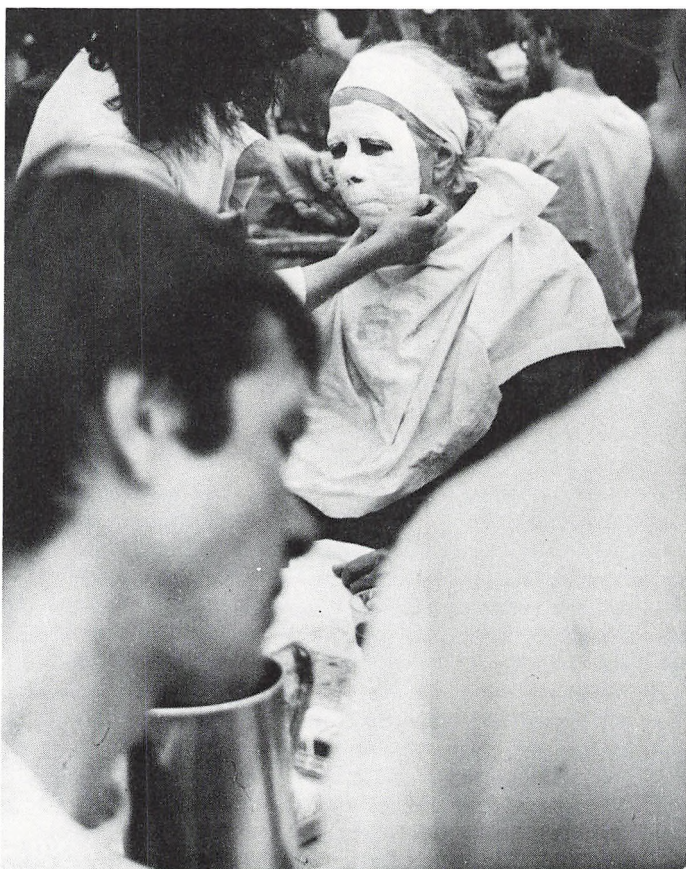
Der er i år flere bestyrelsesmedlemmer der ikke ønsker genvalg. Det gælder Kristian Bøcker Larsen og Morten Grum, der begge har været elev-

holdsrepræsentanter. I skal have tak for den indsats I har gjort i bestyrelsen. Også Sofie Petersen ønsker ikke at genopstille. Sofie har med undtagelse af en kort periode i 1983 været med i elevforeningsbestyrelsen siden slutningen af 1960'erne og har derfor ofte været den der kunne sikre det kontinuerlige i elevforeningsarbejdet. Du skal have tak for den store indsats du har ydet i årenes løb.

For mit eget vedkommende vil jeg sige tak for seks gode år i en bestyrelse der i sjælden grad er kendetegnet af et godt klima og en fælles vilje, det har været spændende at være med og jeg vil ønske alt godt for arbejdet fremover.

Niels-Erik Jørgensen

Sommermøde 1988

Overskriften for dette års sommermøde var »Det legende menneske«. Mange af tidligere møders traditioner og »man plejer« var lagt på hylden til fordel for noget nyt. Programmet bød på mange spændende emner, – leg, værksteder, foredrag og fest med middag.

Lørdagens program startede efter morgenmad og morgensang ved Kristian la Cour. Efter denne positive start på dagen gik vi i festsalen, hvor 4 rullemåtter var rullet ud. VI SKULLE LEGE.

Instruktør var Abdul Hantout. Mange var mødt op – spændte og forventningsfulde, men alligevel generte og usikre. Folk stod trykket op mod væggene i festsalen og i deres ansigter stod der skrevet. »Tør jeg – kan jeg?«

Men Abdul, lille og tætbygget – vandrede ind i folk med træsko på og efter ca. 5 minutter var folk i gang med at udfolde sig på rullemåtterne. Alderen var ingen hindring for nogen, en aktiv ældre dame udtrykte forpustet og med begejstringens glød i øjnene: »Det er længe siden jeg sidst har stået på hænder. Jeg fylder 80 i næste måned«, hvorpå hun ilede videre for at deltage i næste øvelse. Der blev lavet menneskepyramider, 2 mand høj – kun fantasien satte grænser. Til slut fik Abdul os til at hoppe rundt i salen, mens vi legede aber.

Eftermiddagen bød på åbne værksteder på græsplænen. Man kunne støbe stearinlys, lave gipsmasker, male vægmaleri, væve billeder, øve akrobatik og sidst men ikke mindst være sammen. Vi havde bedt om godt vejr og for én gangs skyld blev vi hørt – vejret var storslået.

Efter en yderst vellykket festmiddag med hyggemusik, sang og taler vandrede folk glade og mætte i festsalen ivrige efter at se hvad der nu skulle ske. Der var arrangeret en meget fin opvisning af for/eftermiddagens strabadser. Men hvad er et sommermøde uden folkedans, denne tradition blev holdt i hævd af en mængde jublende mennesker, der svingede benene i takt til den levende musik.

G.J.Bluesband spillede op til dans og der blev »rocket« til kl. 23. Derpå var der bål og snobrød på plænen, folk blev grebet af stemningen og sang af hjertenslyst, begejstringen nåede sit højdepunkt da det viste sig at være en kamp at få bagt snobrødene i Bjarne og Svend Åge's flotte kæmpebål.

Festen fortsatte til kl. ca. 2, hvorpå der var arrangeret natcafe i Fengers Hus til den lyse morgen.

Som til ethvert morgenmåltid efter en virkelig vellykket fest var fremmødet minimalt – de få der kom fik nok at spise. Kl. 10 var der gudstjeneste ved Agner Frandsen, hvorefter alle de glade og energiske mennesker endelig øjnede en mulighed for at slappe af og snakke stille og roligt sammen.

Efter middagen var der foredrag ved Inge Bjørn i tårnsalen. Hendes foredrag hed »Himlen er grøn« og var både livsbekræftende og smukt.

Det var med bange anelser bestyrelsen vedtog dette utraditionelle sommermøde, men de bange anelser blev gjort grundigt til skamme og alle udtrykte udelt begejstring for sommermødet og mente at de ville få mere med hjem end de havde bragt med sig.

Pernille og Anne Marie

Generalforsamling i Askov Lærlinge 1988

Den store deltagelse i efterårsmødet på Askov Højskole smittede ikke af på generalforsamlingen i lærlingene. Omkring 60 deltog i mødet, der fandt sted i foredragssalen.

Dirigenthvervet blev også i år lagt i hænderne på Jan Glenstrup.

Der blev ved generalforsamlingen foretaget to væsentlige ændringer i vedtægterne. Den første var en tilføjelse med følgende ordlyd til §7: »Tegns medlemskab i forbindelse med skoleophold/kursus opkræves kun halvt medlemsbidrag det første år.« Forslaget blev vedtaget med 39 ja-stemmer og ingen imod. Dermed har Askov Lærlinge indført den introduktionsrabat generalforsamlingen i fjor opfordrede bestyrelsen til at komme med et forslag om.

Den anden vedtægtsændring har også med medlemstegningen at gøre. Med en ny formulering af §3, stk. 1 får deltagere i korte kurser fremover mulighed for at blive medlemmer. Forslaget, der blev vedtaget med 41 ja-stemmer og ingen imod, lyder: »Enhver, som har været elev på Askov Højskole – på et eller flere kurser – i mindst seks uger, kan blive medlem af foreningen.« Ændringen er blandt andet et udtryk for, at de korte kurser i dag udgør en helt naturlig del af højskolens virksomhed på linie med de lange kurser.

Thormod Christensen fremlagde regnskabet, der var positivt i henseende til resultatet. Et overskud på 6009 kroner. En væsentlig del af overskuddet skyldes, at udgivelsen af AL-nyt i august-september blev opgivet. Til gengæld var medlemstilbagegangen meget stor i det forløbne år. Det samlede medlemstal faldt med 140 til 1026 medlemmer. Langt de fleste - 132 - skyldtes frafald i Dansk Udsyns abonnentskare. Af de direkte medlemmer af Askov Lærlinge blev der kun otte færre. Regnskabet blev godkendt.

Formanden, Niels-Erik Jørgensen, og Pernille Dam Andersen aflagde bestyrelsens beretninger, der er trykt andetsteds i årsskriftet. Beretningerne blev godkendt.

Desuden fortalte Niels-Erik om arbejdet på Askovgården i København, og Jørgen Schou Pedersen orienterede om Askovkredsen i Århus. Kredsen er i krise med faldende medlemstal og deltagelse i arrangementerne, og derfor opfordrede Schou Pedersen folk fra Århus-kanten til at bakke kredsen op, hvis man synes den bør være der.

Kirsten Milthers orienterede om udviklingen i elevstøttefonden, hvor der ikke har været gjort nogen større indsats i det forløbne år. Alligevel er fondens formue med de sædvanlige bidrag fra mange, små kanaler vokset til godt 43.000 kroner. Dermed er der udsigt til, at fonden kan begynde sin virksomhed om et års tid. Specielt rettede Kirsten en tak til dem, der fulgte

opfordringen på generalforsamlingen i fjor, og gav et bidrag til fonden i forbindelse med kontingentbetalingen.

Kontingentet blev uden større diskussion fastsat til uændret 80 kroner efter bestyrelsens forslag.

Ved valget til bestyrelsen blev Ulla Kamp genvalgt, mens Kirsten Hede Pedersen og Ellen Madsen nyvalgtes. Som suppleanter valgtes Marianne Poulsen, Svend Aage Christensen og Kaj Andersen. Kristian Bøcker Larsen og Niels-Erik Jørgensen stillede ikke op til valg, men fortsætter begge i bestyrelsen, jvf. vedtægternes §5. De er bestyrelsens repræsentanter i skolens styrelse. Niels-Erik er udtrådt af bestyrelsen med årsskiftet, mens Kristian udtræder med udgangen af 1989.

Anna Luise Huggler genvalgtes som revisor, mens Niels-Erik nyvalgtes som revisorsuppleant.

Under eventuelt takkede Kristian som næstformand Niels-Erik for seks års medlemskab i bestyrelsen, og ikke mindst tre års aktiv og initiativrig indsats som formand.

Dagen efter generalforsamlingen konstituerede bestyrelsen sig således:

Pernille Dam Andersen, formand
Kirsten Milthers, næstformand og elevstøttefonden
Uffe Tønning, sekretær
Kristian Bøcker Larsen, styrelsesrepræsentant
Ulla Kamp, styrelsesrepræsentant
Anders Pertou
Anna Marie Rolsskov
Birger Bruun Hansen
Jens Bang
Kamma Lund Hansen
Kirsten Vibeke Bomholt
Kirsten Hede Pedersen
Marianne Poulsen
Ulf Bromose

Til bestyrelsens sammensætning skal det bemærkes, at Ellen Madsen efter generalforsamlingen trak sig tilbage, da der blev rejst tvivl om hendes valgbarhed.

Ref. *Uffe Tønning*

Askov Lærlinges regnskab 1987/88

Indtægt

Kassebeholdning ved årets begyndelse	kr.	2.782,86
563 medlemskontingenter	kr.	45.600,00
463 medlemskontingenter Dansk Udsyn	-	9.678,00
Renter og diverse	-	279,27
		<u>55.557,27</u>
Balance	kr.	<u>58.340,13</u>

Udgift

Kontorhold, porto, fragt m.m.	kr.	12.710,73
Tryksager	-	1.065,06
Askovgården	-	1.500,00
Rejsegodtgørelse	-	5.393,50
Årsskriftet	-	23.171,44
A.L.-Nyt	-	5.444,24
Repræsentation	-	199,80
Diverse	-	62,95
		<u>49.547,72</u>

Kassebeholdning ved årets slutning:

Kasse	kr.	0,00
Bank	-	8.322,11
Giro	-	470,30
		<u>8.792,41</u>
Balance	kr.	<u>58.340,13</u>

Askov, den 30. september 1988

Thormod Christensen

Regnskabet er revideret og fundet i overensstemmelse med bilagene.

Askov, den 30. september 1988

A.L. Huggler

Jan Glenstrup

Askov Højskoles regnskab

RESULTATOPGØRELSE FOR TIDEN

1. JANUAR TIL 31. DECEMBER 1987

Statstilskud – beregnet	kr.	5.753.048
Lejeindtægter ved udleje af skolens ejendomme	–	373.362
Indtægter ved udlæringskurser m.v.	–	1.872.348
Skolepenge	–	3.404.030
		<u>kr. 11.402.788</u>

Lønninger til ledere og lærere	kr.	3.533.744
Vedligeholdelse af bygninger, lokaler arealer m.v.	–	1.400.068
Opvarmning, belysning, kraft og vand	–	1.328.542
Rengøring	–	471.958
Skatter, afgifter og forsikringer vedrørende bygninger	–	176.133
Diverse skole- og administrationsudgifter	–	1.727.698
Revisionshonorar	–	115.078
Diverse udgifter og indtægter vedrørende kostafdeling m.v.	–	2.231.157
Førlag, Mølle, Møntvask og Drikkeautomat	– ÷	33.238
	kr.	<u>10.951.140</u>
<i>Resultat før afskrivninger og finansiering</i>	kr.	451.648
Afskrivninger	–	0
<i>Resultat af primær drift</i>	kr.	<u>451.648</u>

Finansiering:

Renter af lån med pant i skolens faste ejendomme	kr.	1.506.076
Renteudgifter	–	246.229
	kr.	<u>1.752.305</u>
Renteindtægter	–	90.567
	kr.	<u>1.661.738</u>
<i>Regnskabsmæssigt overskud</i>	kr.	<u>÷ 1.210.090</u>

der i henhold til højskolens fundats og bestyrelsens indstilling overføres til højskolens egenkapital.

BALANCE PR. 31. DECEMBER 1987

Aktiver

Omsætningsaktiver:

Kassebeholdning	kr.	3.569
Postgiroindestående	-	648.428
Værdipapirer	-	1.935.382
Mellemregning med elever, stat og kommune	-	788.219
Restance vedrørende skolepenge	-	0
Tilgodehavende statstilskud 1982/86	-	43.035
Tilgodehavende statstilskud 1987	-	111.221
Diverse tilgodehavender	-	262.386
Diverse forudbetalinger	-	247.184
Lagerbeholdninger, Forlag og køkken	-	150.876
	kr.	<u>4.190.300</u>

Anlægsaktiver:

Ejendomme incl. faste anlæg og installationer til kontantværdi	kr.	44.200.900
Inventar og materiel	-	1.182.643
	kr.	<u>45.383.543</u>

Øvrige aktiver:

Aktiver tilhørende legater og fonds	kr.	265.694
	kr.	<u>265.694</u>
<i>Aktiver i alt</i>	kr.	<u>49.839.537</u>

ASKOV BOGHANDEL I/S
ANNA GRETE HYTTEL / KAJ ANDERSEN
6600 VEJEN - TLF. 75 38 07 06

*har fortsat mange bøger
der sælges for halv pris.
gerne postordre!*

Skriv - ring eller kom selv!

BALANCE PR. 31. DECEMBER 1987

Passiver

Kortfristet gæld:

Skyldig vedrørende køb af jord	kr.	0
Forudberegnete skolepenge 1987/88	-	930.730
Forudbetalte skolepenge	-	43.700
Forudbetalt statstilskud for 1988	-	563.939
For meget modtaget statstilskud for 1986	-	0
Bankgæld	-	2.560.026
Andre kreditorer	-	1.188.692
		<u>kr. 5.287.087</u>

Langfristet gæld:

Prioritetsgæld	kr.	21.480.620
Regulering af kreditforeningsgæld til kursværdi	÷	566.163
		<u>kr. 20.914.457</u>

Tilsvarende til »Aktiver tilhørende legater og fonds« . . . . . kr. 265.694

Egenkapital:

Kapitalkonto . . . . . kr. 23.372.299

Passiver i alt . . . . . kr. 49.839.537

Til sikkerhed for bankmellemværende har højskolen indlagt for kr. 900.000 ejerpantebreve med pant i matr. 2E m.fl., 6D og 4BØ, og kr. 25.617 ejerpantebrev i matr. 4J.

Askov, den 30.4 1988

Hans Henningsen

Forstander

| *Thormod Christensen*

Forretningsfører

Årsregnskabet er godkendt på højskolens bestyrelsesmøde afholdt i Askov, den 15.6 1988

Gunnar Thorlund Jepsen

Bestyrelsesformand

Revisionspåtegning

Som højskolens valgte revisor har jeg revideret årsregnskabet for regnskabsåret 1. januar til 31. december 1987 og fundet det i overensstemmelse med højskolens regnskabsmateriale.

Kolding, den 24. marts 1988

Svend Gaarde

statsautoriseret revisor

Elever på Askov Højskole 1988–89

Elever sommerskolen 1988

- Andersen, Birte M., Karensvej 19,3 th., 8220 Brabrand
Andersen, Kaj E., Gillesager 6 st.th. 2650 Hvidovre
Badskjær, Astrid, Kayeødsgade 14,1, 9000 Ålborg
Bouroghani, Hossein, Lenesvej 7,3 th., 8220 Brabrand
Braaby, Anette, Kværnen 13, 5900 Rudkøbing
Christensen, Jette, Von Hattenstræde 16 A, 8900 Randers
Christensen, Svend Å., Jeppe Åkjærvej 20, 7500 Holstebro
Deris, Noyry, Lundvej 24 A, 2 th., 6800 Varde
Ebrahimzade, Nasser, Hjelmrode 66, 6200 Aabenraa
Elfenbein, Michael, Jernbanevej 16, 4330 Hvalsø
Fischer-Nielsen, Hanne, Slagelsevej 2 d, 4180 Sorø
Hafezi, Hossein, Sønder Boulevard 252,2, 5000 Odense C
Hansen, Karen Lund, Møllevangen 22, 7550 Sørvad
Hansen, Laila, Fristruphøjvej 70, 8800 Viborg
Hansen, Linda Birgitte, Hovedgårdsvej 10, 8600 Silkeborg
Hansen, Lisbeth Morgen, Skovparken 213, 4220 Korsør
Hansen, Lisbeth Tarri, Demstrupvej 25, 8800 Viborg
Hansen, Lonnie, Grønnegade 2, Farre, 7323 Give
Hartwig, Helle, Lyngens Kvarter 73, 7400 Herning
Hertling, Dorte, Ordrup Jagtvej 7, 2920 Charlottenlund
Heunecke, Hanne, Nørregade 5, 5900 Rudkøbing
Ishiyama, Minako, 5-11-12 Chuoh Ohta-Ku, Tokyo, Japan
Jaconelli, Monna A., Korshøj 406, 3670 Veksø
Jakobsen, Torben Bo, Aabenraavej 120, 6100 Haderslev
Jensen, Anna R. Hav, Horsensgade 10, 2100 København Ø
Jensen, Jette Binzer, Fousingvej 1A, 7570 Vemb
Johnsen, Helene, Ranunkelvej 11, Blenstrup, 9520 Skørping
Kapp, Astrid, Habsburgerstr. 33, 4055 Basel, Schweiz
Karstens, Anna Marie, Ourøgade 19,3, 2100 København Ø
Khaled, Omar Hassan, Fyrreparken 74,3 tv., 5240 Odense N.Ø
Khaligh, Farzin, Ludvig Chr. Müllers kollegium, Nygade 12 c 1–10, 9681
Ranum
Kristensen, Knud Erik, Umanakvej 66, 6715 Esbjerg N
Kristensen, Michele, Hadsten Alle 22, 2770 Kastrup
Kristensen, Poul Erik, Østermarksvej 38, 9320 Hjallerup
Kasgaard, Chresten, Fiskedamsgade 30, 2100 København Ø
Larsen, Mette Retz, Hedetoften 11 st., 2640 Hedehusene
Larsen, Solveig, Æblevej 20, 9940 Byrum, Læsø
Laursen, Anita Kold, Niels Juelsgade 73,2, 8200 Århus N

Laursen, Kirsten Lehd, Fjordgade 7,1 tv., 7100 Vejle
 Malek Zadeh, Aziz, Nygårdsterrasserne 257E, 3520 Farum
 Markovski, Natasa, Månevej 12 A, 3100 Hornbæk
 Michelsen, Jørgen Erik, Grundtvigsvej 14,1 th., 8660 Skanderborg
 Mikkelsen, Ole Bak, Thinggade 8 A,2, 7800 Skive
 Moghanlou, Fariborz, Daddellunden 4,3 tv., 6705 Esbjerg Ø
 Mylvaganam, Mohanalingam, Vognporten 14, 2620 Albertslund
 Nielsen, Margrethe, Solgården 3,I tv., 4850 Stubbekøbing
 Nielsen, Maiken Bach, Hyrdebakken 212, 8800 Viborg
 Nielsen, Pia Holmstrøm, Frølevvej 48, 2610 Rødovre
 Nielsen, Poul-Werner E., Langesund 15, 2100 København Ø
 Olesen, Mette G., Brogårdsvænget 40, 6950 Ringkøbing
 Ottosen, Jesper, Ørumvej 48, 9700 Brønderslev
 Pedersen, Knud Erik, Toldbodgade 1, 8800 Viborg
 Petersen, Stig Fl., Ardenvej 19, Astrup, 9510 Arden
 Prior, Torsten, Rosenstandsvej 11, 2920 Charlottenlund
 Pust, Mette, Himmerlandsvej 4,2 tv., 2720 Vanløse
 Roshankar, Morteza, Østbanegade 145 st., 2100 København Ø
 Sabbah, Mahir, Løkkegade 10, 9000 Ålborg
 Sabzevari, Jamal, Haugelund 8F, 5492 Vissenbjerg
 Sanjari Zadeh, Kayvan, Egernvej 53,1 th., 6800 Varde
 Saugmann, Willy, Strandhøj 13, 3630 Jægerspris
 Sittsamparrapillai, Gimaseelau, Villingebæk Strandvej 514 B st., 3100
 Hornbæk
 Stuvén, Karen, Galgebakken Neder 1-3b, 2620 Albertslund
 Sørensen, Flemming, Rørdamsvej 32, 5856 Ryslinge
 Sørensen, Inger M., Mursejlervej 2, 8660 Skanderborg
 Thylstrup, Birgitte, Snorresgade 5 V th., 2300 København S
 Tulcidas, Isilda M. R., Vestergade 83, 8600 Silkeborg
 Udengaard, Keld, Helgenæsgade 17, 8000 Århus C
 Vandal, Roland V., Ejbjergvej 106, 4500 Nykøbing S
 Vestergaard, Hans Henrik
 Vestergaard, Johnny
 Vinkelman, Mia, Skolevang 2, 2660 Brøndby Strand

Elever vinterskolen 1988/89

Aalling, Anette Fredsted, Lyshøjgårdsvej 99 5. mf. th., 2500 Valby
 Andersen, Ann C. R., Olafrudesvej 36 3. tv., 8240 Højbjerg
 Andersen, Hanne Juul, Lyholm 10, 5492 Vissenbjerg
 Andersen, Jacob Kohn, Marktoften 8, 6950 Ringkøbing
 Andersen, Kaj Lundsfryd, Stendevadvej 7, Bøgeskov, 6070 Christiansfeld
 Andersen, Kenneth A., Hyldegårdsvej 60 st. tv., 2920 Charlottenlund
 Andersen, Ole Kolb, Rørdamsvej 9, 8260 Viby J
 Askholm, Rikke Georgi, Glenshøjparken 69, 5620 Glamsbjerg
 Bendtsen, Kim, Ahorgade 3 3. tv., 2200 København N
 Bengtsson, Frank, Godthåbsvej 100, 2000 København F

Bertelsen, Charlotte, Slånehøget 5, 6400 Sønderborg
Birch, Asger, Gl. Kongevej 143, 3. th., 1850 Frederiksberg C
Brandt, Inger, Haurumsvej 17 I tv., 8381 Mundelstrup
Brandt-Nielsen, Robert, Nygårdsvej 10 lejl. 28, 2100 København Ø
Chanchiri, Mahmed, Enghaven 11, 6400 Sønderborg
Christensen, Bodil A., Viborgvej 26, 8882 Fårvang
Christensen, Edith G., Tomgårdsvej 72 3. tv., 2400 København NV
Christensen, Michael Halskov, Vejlesøparken 19 4. th., 2840 Holte
Christensen, Ole Pæl, Ny Vordingborgvej 81 A, 4771 Kalvehave
Clausen, Per Funch, Herslevvej 49, 5900 Rudkøbing
Dahl, Jens, Guldbjergvang 4, 8981 Spentrup
Damgaard, Alf Frølund, Ved Volden 7, 7400 Herning
Damtoft, Thorleif, Asegården 27, st. tv., 7500 Holstebro
Farid, Susan Hojatei, Nørregade 4 D, 7900 Nykøbing M
Fluri, Martin, Hyldegårdsvej 60 st. tv., 2920 Charlottenlund
Fredensborg, Anne Dorte, Blomstertoften 65, 7400 Herning
Glovinski, Claus, Vestre Ringgade 68 4, th., 8000 Århus C
Greve, Charlotte, Ellehammersvej 46, 9420 Vadum
Grunnet, Jacob, Bådsmandsstræde 23 3. tv., 1407 København K
Hansen, Bo E. B., Espedammen 40, 2650 Hvidovre
Hansen, Erik, Postboks 35, 2990 Nivå
Hansen, Heidi Holst, c/o Mosegaard, Multebærvej 30, Sejs, 8600 Silkeborg
Hansen, Inger Skovdal, Cederlunden 2 3. th., 6705 Esbjerg Ø
Hansen, Thomas Christian, Haraldsborg 99, 4000 Roskilde
Hansen, Winnie Lund, Søndergade 194, 9900 Frederikshavn
Helenius, Malene, Birkehaven 10, 8520 Lystrup
Henning, Lars Rygaard, Nøruplundvej 15, Tirstrup, 8400 Ebeltoft
Henriksen, Pernille, Nærumvænge 21, 2850 Nærum
Hermansen, Anders Sangill, Gjellerupbakken 9, 7400 Herning
Hersi, Ismail Abdillahi, Rantzaugade 60, 2200 København N
Hinrichsen, Birgit, Tvedgårdvej 3, 6430 Nordborg
Hougaard, Gitte, Asylgade 31, 8600 Skanderborg
Hübner, Kirsten, Lilletoftvej 10, 5610 Assens
Jacobsen, Ejnar, Brønshøjvej 15 C III, 2700 Brønshøj
Jacobsen, Lisbeth Lundin, Holtevej 37, 5620 Glamsbjerg
Jacobsen, Michael, Grønningen 5, 8600 Silkeborg
Jakobsen, Bjarne H., Vognmandsmarken 26 I, 2100 København Ø
Jegind, Bengta, Sct. Gertrudsvej 10, 6800 Varde
Jensen, Frank Friis, Øsselbjergvej 19, 8250 Egå
Jensen, Kirsten, Båstrupvej 108, 3480 Fredensborg
Jensen, Lars Roland, Peder Skramsgade 14 I, 8200 Århus N
Jensen, Liselotte, Marienlystvej 4, 5000 Odense C
Jensen, Per Vang, Falkonervænget 25 5. tv., 1952 Frederiksberg C
Jensen, Troels Bank, Trolldøj 6, 6510 Gram
Justesen, Bjarne, Fredensgade 52 A, 8000 Århus C
Jørgensen, Britt, Tjørnelundevej 12, 4270 Høng

Jørgensen, Karina Lüth, Sjællandsgade 33 3. tv., 2200 København N
Jørgensen, Vagn Vesterg., Østerågade 33, 5672 Broby
Kenger, Hashem, Sønderbygade 3, 7100 Vejle
Kjær, Nanna, Tjebberupvej 31, 4300 Holbæk
Klausen, Else Marie, Nørregade 40, 8850 Bjerringbro
Knudsen, Camilla Mohr, Krogmosevej 5, 2880 Bagsværd
Kragbak, Kirsten, Grønnegade 72 II, 8000 Århus C
Krarup, Leila, Stoldal 32 2. th., 9500 Hobro
Kristensen, Bodil, Skræbyvej 1, Skræ, 8620 Kjellerup
Kristensen, Marianne, Skovvej 1 B, 9550 Mariager
Larsen, Bent, Årø 254, 6100 Haderslev
Larsen, Conny Lyng, Ndr. Jernbanevej 30, 3400 Hillerød
Larsen, Henriette Skovgård, Ringstedvej 196, Kvanløse, 4300 Holbæk
Larsen, Lone Winther, Eghøjvej 9, 8250 Egå
Larsen, Michael, Amagerbrogade 30 III tv., 2300 København S
Lauridsen, Michael Bank, Østergade 93, 7430 Ikast
Lim, Soo-Ik, VA Boensvej 5 III th., 2450 København SV
Lisberg, Lars, Skolevænget 14, 6500 Vojens
Lund, Annette Refslund, Vindegade 95 I th., 5000 Odense C
Løftqvist, Mette Christina, Refshalevej 81, 4930 Maribo
Madsen, Michael, Pontoppidansvej 9, 7400 Herning
Majid Reza A. Nejad, Hjerte Parken 31-B, 5700 Svendborg
Mehdianfar, Mehrgan, Sebbesundvej 36, 9220 Aalborg Ø
Naderi, Mahmoud, Kystvej 15, 7130 Juelsminde
Najafi, Mohammad, Poulnevvej 18, 5700 Svendborg
Nielsen, Anne Kjær, Gernesvej 1 A, 8260 Viby J
Nielsen, Dorte, Valhøjs Alle 63 III th., 2610 Rødovre
Nielsen, Hans Jørgen, Bomgården, 4792 Askeby
Nielsen, Henrik Toft, Ege Alle 212, 8600 Silkeborg
Nielsen, Helle Risvig, Jernbanegade 4 III th., 7330 Brande
Nielsen, Johannes Hjort, Krusåvej 6, 6300 Gråsten
Nielsen, John Schack, Vonsildvej 19, Vonsild, 6000 Kolding
Nielsen, Jonna Svane, Hasserisgade 4 5 s 11, 9000 Ålborg
Nielsen, Kirsten Muuk, Æblehaven 86, 6000 Kolding
Nielsen, Morten Telling, Møllevejen 42, 9620 Aalestrup
Nielsen, Poul, Lindevang 7 B, 6400 Sønderborg
Nielsen, Ulla Dahl, Baldursgade 32 kld., 6700 Esbjerg
Nordsberg, Anna, Strøvej 12, 3320 Skævinge
Nur, Mohammed Abdullahi, Skejby Vænge 70, 8200 Århus N
Nyholm, Helga, Vibevej 9, Kollund, 6340 Kruså
Nørgaard, Erik, Torvet 7 1-13, 6280 Højer
Olesen, Thomas Hjerrild, Bakkegårdvej 27, 6851 Janderup
Paulsen, Ulla, Bov Tværvej 35, 6372 Bylderup-Bov
Pedersen, Anne Vibeke, Ny Vestergade 11 st., 5000 Odense C
Pedersen, Jytte Marie, c/o Knudsen, Jyllandsalle 2 st. tv., 8000 Århus C
Pedersen, Karsten, Ålykkegade 30, 6000 Kolding

Pedersen, Line Skytte, Bakkevænget 6, 3000 Helsingør
Petersen, Bent Vestergaard, Bispehavevej 127 4, th., 8210 Århus V
Petersen, Susan, Egebjergvang 71, 2750 Ballerup
Poulsen, Leif, Pebermyntevej 37, 8800 Viborg
Rajabi, Ali, Nyborgvej 18, 5700 Svendborg
Riis, Bo Karlshøj, Dyrehavevej 23, 3400 Hillerød
Riis, Pia Bechmann, Baltorpevej 29 st. tv., 2750 Ballerup
Rudbeck, Lisa, Ørnevej 5, 6000 Kolding
Ryttov, Jesper Fris, Platanalle 12, 6000 Kolding
Safari-Fakhibi, Mohammad, Sjølundparken 65, 3150 Hellebæk
Schmidt, Christel, Braineaparken 63, 6100 Haderslev
Schmidt-Jørgensen, Karin, Husumgade 39 3. tv., 2200 København N
Shahabi, Iradj, Grønjordskoll. 2602, 2300 København S
Sielemann, Eva, Bodøvej 26 I, 8200 Århus N
Sillesen, Nina, c/o Verner Jørgensen, lej. 301, Bogensevej 25, 4700 Næstved
Simonsen, Åse Ploumann, Nørregade 12 II, 7500 Holstebro
Skotte, Maren, Præstegårdsvænget 30 B, 5210 Odense NV
Skovbjerg, Eiler, Guldregnsalle 4, 6715 Esbjerg
Stark, Morten, Stenstykkevej 25, 2650 Hvidovre
Strøm, Ulrik, Kastropvej 81 st. tv., 2300 København S
Sølvroth, Tine, Dråbyvej 42, 3630 Jægerspris
Sørensen, Finn Nyvang, Rødhøjsvej 25 A, 5772 Kværndrup
Sørensen, Peter Esben, Kærbyvej 15, 3700 Rønne
Thostrup, Maite, Strandvejen 33, 7870 Glyngøre
Tobiassen, Hanne, Taningvej 1, Tebstrup, 8660 Skanderborg
Trock, Karen Birgitte, Vardegade 7 5. th., 2100 København Ø
Ugelvig, Pernille, Snekrog 3, 6200 Åbenrå
Valsted, Lisbeth Agesen, Lyngsøvej 51, 9240 Nibe
West, Bent Brinck, Dalstrøget 89 st. mf., 2860 Søborg
Wester, Birthe B., Egevænget 20, Askov, 6600 Vejen
Wrang, Mette, Lassensvej 14, Alnor, 6300 Gråsten
Yousuf, Abdi Kalif, Hedekovvej 5 B, 8520 Lystrup
Zaynolabadin, Jounik, Løget Center 73 A 2. th., 7100 Vejle
Ziemke, Dina Joan, Kirkedammen 39, 8000 Århus C
Øllgaard, Elisabeth, Stationsvej 66, Sdr. Nærå, 5792 Årslev.